

ZAPOŠLJAVANJE ROMA I EGIPĆANA U CRNOJ GORI

Podgorica 2018.

ZAPOŠLJAVANJE ROMA I EGIPĆANA U CRNOJ GORI

ISTRAŽIVANJE O STAVOVIMA PREDSTAVNIKA PREDUZEĆA
I SOCIO – EKONOMSKI POLOŽAJ RE POPULACIJE

Jun/jul, 2018.

Izdavač

Centar za demokratiju i ljudska prava - CEDEM
(www.cedem.me)

Partneri na projektu

Help - Hilfe zur Selbsthilfe (Help)
Romski obrazovni fond (REF)
Crveni krst (CK)

Za izdavača

Milena Bešić

Priredili

Prof. dr Miloš Bešić
Dijana Delić

Prevod

Filip Radojević

Dizajn i grafika

Marko Mihailović
M Studio doo, Podgorica

Publikacija predstavlja dio projekta „**Promocija i zaštita ljudskih prava Roma/kinja, Egipćana/ki i ostalih ranjivih grupa**“ koji sprovodi Help, u saradnji sa CEDEM-om, Romskim obrazovnim fondom i Crvenim krstom Crne Gore, a uz podršku Evropske unije, posredstvom Delegacije EU u Crnoj Gori. Termini koji su u ovoj publikaciji izraženi u muškom gramatičkom rodu, podrazumijevaju prirodni muški i ženski rod lica na koje se odnose. Sadržaj publikacije predstavlja isključivu odgovornost priređivača i ne odražava nužno stavove donatora.

SADRŽAJ

I. Zapošljavanje Roma i Egipćana u Crnoj Gori:

stavovi predstavnika preduzeća – analiza trendova	3
Uvod: socijalni, politički i ekonomski kontekst istraživanja	3
Dizajn istraživanja, ključni ciljevi i metodologija	8
Osnovni podaci o preduzećima koja su obuhvaćena istraživanjem	10
Stavovi o problemima poslovanja i nezaposlenosti u Crnoj Gori.....	12
Problemi zapošljavanja pripadnika RE zajednice	14
Ključni analitički nalazi istraživanja	19

II. Socio- ekonomski položaj RE u Crnoj Gori:

stavovi predstavnika RE populacije – analiza trendova.....	21
Dizajn i ciljevi istraživanja	21
Demografske karakteristike ispitanika.....	23
Kulturni kapital i obrazovanje.....	26
Materijalni status i ukupan socio-ekonomski položaj RE	30
Problemi sa dokumentacijom	32
Zdravstveno stanje RE	34
Socijalna zaštita i posebne mjere usmjerene na socijalnu pomoć i podršku RE	36
Edukacija i usavršavanje	44
Mediji i promocija RE.....	45
Ključni analitički nalazi istraživanja	46

I. Zapošljavanje Roma i Egipćana u Crnoj Gori: stavovi predstavnika preduzeća – analiza trendova

Uvod: socijalni, politički i ekonomski kontekst istraživanja

Pitanje poštovanja prava manjinske populacije, njihove pravične i ujednačene zastupljenosti je izuzetno kompleksan proces čiji uspjeh zavisi od usaglašenog djelovanja kako institucija sistema, tako i ukupne društvene zajednice. Izvještaji i analize brojnih nacionalnih, ali i međunarodnih organizacija i institucija ukazuju na nezadovoljavajući i nepovoljan položaj romske i egipćanske populacije u Crnoj Gori. U Izvještaju Delegacije Evropske unije u Crnoj Gori za 2017. godinu se jasno ističe da je "Romska manjina i dalje najugroženija i najviše diskriminisana"¹. Dodatno, rezultati CEDEM-ovog istraživanja "Obrasci diskriminacije u Crnoj Gori"² iz 2017. godine ukazuju na činjenicu da je distanciranje u odnosu na RE populaciju, prema kojima je distanca i inače najizraženija, za 10% veća nego što je to bio slučaj 2008. godine, te da je distanciranje građana prema ovoj zajednici sa tendencijom konstantnog rasta u odnosu na ostale grupe.

Zarad bolje percepcije socijalnog, ekonomskog i političkog položaja romske i egipćanske populacije u Crnoj Gori, potrebno je izvršiti analizu sljedećih oblasti: institucionalnog okvira, osnovnih karakteristika i pitanja pravnog statusa, obrazovnih politika, zapošljavanja, pitanje stambenog zbrinjavanja, zdravstvene zaštite, socijalnog statusa i porodične zaštite, stava većinske populacije prema ovoj zajednici, ali i načina na koji se tretiraju problemi sa kojima se suočavaju dvostruko i/ili višestruko marginalizovane grupe - žene i djeca pripadnici/e RE populacije. Ovaj izvještaj će objediniti i predstaviti podatke isključivo onih oblasti koje direktno ili indirektno utiču na zapošljavanje romske i egipćanske populacije u Crnoj Gori.

Ključni problemi RE populacije u Crnoj Gori prepoznati su Vladinim strateškim dokumentima. Dokumenti kojima Vlada Crne Gore i nadležne institucije prepoznaju probleme RE populacije i identifikuju ključne aktivnosti kako bi se njihov položaj poboljšao su:

1 Dostupno na: https://eeas.europa.eu/delegations/montenegro/45639/country-updates-human-rights-and-democracy-2017_en

2 Bešić, Miloš, Obrasci diskriminacije u Crnoj Gori, CEDEM, Podgorica, mart 2017, dostupno na: <file:///C:/Users/Administrator/Desktop/CEDEM/Istra%C5%BEivanje/Obrasci%20diskriminacije/Diskriminacija,%20finalni%20izvjestaj%20-%20cg.pdf>

- Strategija manjinske politike;
- Strategija za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2016-2020;
- Akcioni plan za sprovođenje Strategije za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2016 - 2020 za 2018. godinu;
- Nacionalna strategija zapošljavanja i razvoja ljudskih resursa 2016 – 2020;
- Akcioni plan zapošljavanja i razvoja ljudskih resursa za 2017. godinu;
- Strategija ranog i predškolskog vaspitanja i obrazovanja u Crnoj Gori 2016-2020;
- Nacionalna stambena strategija 2011-2020.

Međutim, i pored postojećih strategija i akcionih planova koje realizuju nadležne institucije, uočljiv je niz problema, a u odnosu na: procjenu efekata realizovanih mjera, nedostatak efektivne komunikacije i saradnje nadležnih institucija u okviru pojedinih oblasti, problem u nejasnim nadležnostima, kao i često neutančanim mehanizmima pri rješavanju i suzbijanju problema sa kojima se RE populacija u Crnoj Gori suočava.

Jedan od početnih problema jeste procjena broja pripadnika RE populacije u Crnoj Gori, ali i etnodemografskih promjena u kretanju ove nacionalne manjine. Prema postojećim podacima iz posljednjeg Popisa stanovništva, domaćinstava i stanova u Crnoj Gori iz 2011. godine, 6.251 lice se izjasnilo da pripada romskoj nacionalnosti, što predstavlja 1,01 % od ukupnog stanovništva, a najveći broj živi na teritoriji Podgorice (3988), zatim Berana (531), Nikšića (483), i to u 77% slučajeva u odvojenim naseljima.³ Međutim, prema nezvaničnim informacijama, procjene se kreću i do 20.000. Poseban problem prilikom evidentiranja broja Roma/kinja i Egipćana/ki u Crnoj Gori tiče se njihovog pravnog statusa. Naime, i pored brojnih napredaka u ovom pogledu⁴, nemali broj njih i dalje nema državljanstvo ili drugu dokumentaciju koja ih kvalifikuje za popisivanja (i konsekvntno bilo kakvu procentualnu kalkulaciju).

No, veliki niz istraživanja i procjena, prije svega nevladinih organizacija, se manje-više slažu oko ključnih podataka kada je riječ o obrazovanju i zapošljavanju. Tako se ističe da tek svako šesto dijete RE populacije završi

³ Dostupno na: file:///C:/Users/Administrator/Downloads/201703%20Action%20Plan%202017%20[me]%20(2).pdf

⁴ Amnesty International u svom Izvještaju navodi da je došlo do napretka u pogledu sticanja legalnog statusa 1,107 Roma, Egipćana, dostupno na: file:///C:/Users/Win7/Downloads/POL1025522016ENGLISH.PDF, strana 256, a podaci UNHCR-a ukazuju na to da je do 2016. godine ukupno 6,990 izbjeglica sa Kosova je regulisalo svoj pravni status

osnovno obrazovanje, dok je gotovo svaki drugi pripadnik/ca RE populacije nezaposlen/a. Od ovog broja, 12% lica nema nikakvih prihoda, dok 60% njih prima neki vid redovne ili *ad hoc* finansijske pomoći⁵. Prema istraživanju koje je Ministarstva za ljudska i manjinska prava uradilo za potrebe izrade Strategije za socijalnu integraciju Roma i Egipćana 2016-2020, samo 4,5% zaposlenih Roma i Egipćana ima stalno zaposlenje, dok je 6,7% zaposleno na određeno vrijeme⁶. Osim problema neregulisanog pravnog statusa i nedostatka adekvatnog obrazovanja, osnovne barijere sa kojima se RE populacija suočava na putu zasnivanja radnog odnosa se mogu svesti na socijalnu izolaciju, nedostatak potrebnih praktičnih vještina i informacija o mogućnostima zapošljavanja, gotovo potpuna isključenost iz državnih institucija, te predrasuda poslodavaca u pogledu zapošljavanja pripadnika/ca RE populacije u Crnoj Gori. Dodatno, na visoku stopu nezaposlenosti Roma/kinja i Egipćana/ki utiče i povećana konkurencija na tržištu rada za nekvalifikovana zanimanja, te zahtjevi naučno-tehnološkog razvoja, na koje ne mogu adekvatno da odgovore⁷. Poslovi koji se najčešće vezuju za pripadnike/ce RE populacije su upravo oni koji se odnose na rad u javnim, komunalnim preduzećima i gradskoj čistoći, te sezonskim i poslovima u sivoj ekonomiji.

Istraživanje CEDEM-a „Oblici, obrasci i stepen diskriminacije u Crnoj Gori – trendovi i analiza”⁸ iz 2018. godine, ukazuje na to da najviši stepen diskriminacije mjerimo upravo u oblasti zapošljavanja, da bi zatim slijedile tri oblasti u kojima su razlike veoma male, a to su: kultura, obrazovanje i zdravstvena zaštita. Nadalje, uzmemo li u obzir longitudinalno, regionalno istraživanje o Romima koje sprovodi UNDP, a posebno ono iz 2017. godine za Crnu Goru, uočava se sljedeće:

Regionalno istraživanje o Romima, UNDP, Tržište rada: veličina uzorka: 750 romskih i 350 neromskih domaćinstava⁹

	Romska populacija	Neromska populacija
Zapošljavanje (% populacije, 15 – 64 godina)	14	37

5 Najčešće putem pomoći koju pruža Centar za socijalni rad, Help, Crveni krst...

6 Dostupno na: [file:///C:/Users/Administrator/Downloads/201703%20Action%20Plan%202017%20\[me\]%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/Administrator/Downloads/201703%20Action%20Plan%202017%20[me]%20(2).pdf)

7 Dostupno na: <http://www.worldromaorganization.org/index.php/sr/parlament/142-tema-ustavno-pravni-i-drutveno-ekonomski-poloaj-roma-u-crnoj-gori>

8 Bešić, Miloš, Oblici, obrasci i stepen diskriminacije u Crnoj Gori – trendovi i analiza, CEDEM, mart 2018, Podgorica, dostupno na: file:///C:/Users/Administrator/Desktop/CEDEM/Istra%C5%BEivanja/Diskriminacija%20mart%202018/Finalni/IZVJESTAJ_DISKRIMINACIJA_2018.pdf

9 Dostupno na file:///C:/Users/Administrator/Desktop/Factsheet_MONTENEGRO_Roma.pdf

Stopa učešća radne snage (% populacije, 15 – 64 godina)	19	40
Nezaposlenost (% ukupne radne snage, 15 – 64 godina)	23	9
Bez uključenosti u obrazovanju, aktivne zaposlenosti ili obukama (% populacije, 18 – 24 godina)	82	37

U poređenju sa neromskom populacijom u regionu, marginalizirani Romi u Crnoj Gori se rjeđe zapošljavaju, te se zaključuje da se jaz u odnosu na pripadnike romske populacije iz susjednih zemalja, po ovom pitanju, povećava. Preciznije rečeno, u Izvještaju se ističe da se u odnosu na 2011. godinu, kada je ovaj jaz, procentualno iznosio 15%, u 2017. godini povećao i iznosi 23%. Nadalje, udio radne snage među marginaliziranim Romima pala je u odnosu na 2011. godinu, te danas predstavlja najnižu na Zapadnom Balkanu. Stopa nezaposlenosti među marginaliziranim Romkinjama pala je sa 70% u 2011. na 33% u 2017. godini, dok u slučaju muškog dijela populacije bilježimo pad sa 34% na 21%. Kao glavni razlog sve slabijeg zapošljavanja mladih Roma/kinja u godišnjoj dobi 18-24 se navodi nizak nivo obrazovanja što ih, nadalje, čini manje kompetentnim na tržištu rada. Dodatno, postoje ozbiljni problemi po pitanju uključivanja pripadnika RE populacije u program osnovnog obrazovanja u Crnoj Gori, te se stopa upisivanja Roma/kinja (7-15 godina), po rezultatima pomenutog Izvještaja, smatra najnižom na Zapadnom Balkanu. U tom smislu, treba iznijeti i sljedeće podatke: procenat pripadnika/ca RE populacije koja nikada nijesu pohađala školu iznosi 37%, dok je njih 36,6% pohađalo, ali nije završilo osnovnu školu. Samo 17% ove populacije je završilo osnovno obrazovanje, 2,2% posjeduje diplomu o završenom srednjem obrazovanju u trajanju od četiri godine, svega 1% posjeduje diplomu o završenom višem obrazovanju, uz 1% populacije koja posjeduje stepen visokog obrazovanja.¹⁰ U četvrtom izvještaju Crne Gore o sprovođenju Evropske povelje o regionalnim i manjinskim jezicima se navodi da se broj mjesta za svaki studijski program za 2016/2017 uvećao za 1%.¹¹ Međutim, u odnosu na studijsku godinu 2013/14 se jasno vidi da je brojka upisanih koji su se izjasnili pripadnicima manjinske populacije opala sa 208 na 62.

Strategijom za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana 2016-2020 se predviđaju 4 cilja podsticanja stope zaposlenosti: 1) Porast učešća Roma i Egipćana u

10 Dostupno na: [file:///C:/Users/Administrator/Downloads/Strategija%20za%20socijalnu%20inkluziju%20Roma%20i%20Egip%20C4%87ana%202016-2020%20i%20AP%20za%202016%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Administrator/Downloads/Strategija%20za%20socijalnu%20inkluziju%20Roma%20i%20Egip%20C4%87ana%202016-2020%20i%20AP%20za%202016%20(1).pdf), strana 28

11 Četvrti izvještaj Crne Gore o sprovođenju Evropske povelje o regionalnim i manjinskim jezicima, strana 114

mjerama APZ; 2) Povećanje stepena stručne osposobljenosti pripadnika Roma i Egipćana; 3) Direktne mjere usmjerene na zapošljavanje pripadnika Roma i Egipćana; 4) Jačanje kapaciteta institucija sistema.

Najveći broj Aktivnosti definisanih Strategijom i Akcionim planom su usmjerene na same pripadnike/ce RE populacije (dakle, nezaposlene) a od aktivnosti usmjerenih na poslodavce, identifikujemo eksplicitno jednu aktivnost i indirektno jednu mjeru, i to:

Aktivnost 4.3.3.3. u okviru mjere 4.3.3. Sastanci sa poslodavcima radi informisanja o olakšicama za zapošljavanje u okviru Aktivne politike zapošljavanja;

Mjera 4.3.2. u okviru cilja 4.3 Stimulisanje zapošljavanja na sezonskim poslovima putem subvencioniranja zarade i/ili korišćenja poreskih olakšica

Kao indikator efektivnosti Aktivnosti 4.3.3.3. utvrđen je broj poslodavaca koji su obuhvaćeni informisanjem, po organizatoru sastanka, datumu i mjestu, broj poslodavaca - pripadnika RE populacije koji su obuhvaćeni informisanjem, po organizatoru sastanka, datumu i mjestu, te da se ovo aktivnost naziva "redovnom" pri čemu se ne navodi šta ta "redovna aktivnost" podrazumijeva. Zaključićemo da Akcioni plan nije do detalja razradio i otklonio slabosti Strategije, a najmanje je jasno koji su instrumenti i mjere, te koji je mehanizam monitoringa i implementacije AP, te da je očigledno da ove mjere nijesu dovoljno djelotvorne da podrže model održivog zaposlenja RE populacije u Crnoj Gori.

Problem zapošljavanja Roma u osnovi ima tri ključna aspekata. Prvi se tiče samih pripadnika RE populacije (njihovo obrazovanje, motivacija, kvalifikacija, tradicija, itd.), dok se drugi tiče institucionalne podrške i koordinacije između institucija države i organizacija civilnog društva. Međutim, treći aspekt, ne manje važan, tiče se samih poslodavaca, dakle, onih koji zapošljavaju (u ovoj situaciji pripadnike/ce RE populacije). Upravo je to razlog zbog kojeg ćemo ovim istraživanjem analizirati i predstaviti ključne nalaze u odnosu na stavovima poslodavaca pri zapošljavanju romske i egipćanske populacije u Crnoj Gori. Na narednim stranicama predstavljamo dizajn, metodologiju i rezultate istraživanja.

Dizajn istraživanja, ključni ciljevi i metodologija

Istraživanje je realizovano u periodu od 05. marta do 20. juna 2018. godine.

Osnovni ciljevi istraživanja su:

1. Identifikacija osnovnih problema poslovanja preduzeća u Crnoj Gori;
2. Utvrđivanje stepena socijalne odgovornosti preduzeća;
3. Utvrđivanje stavova poslodavaca o mogućim mjerama koje država treba da preduzme u cilju rješavanja problema nezaposlenosti;
4. Stavovi poslodavaca o RE populaciji koji uključuju sljedeće segmente:
 - Stavove o zapošljavanju Roma/kinja i Egipćana/ki;
 - Stavove o diskriminaciji Roma/kinja i Egipćana/ki;
 - Procjena položaja Roma/kinja i Egipćana/ki u odnosu na zemlje regiona;
 - Identifikacija ključnih faktora nezaposlenosti Roma/kinja i Egipćana/ki;
 - Predlog mjera koje država treba da preduzme u cilju poboljšanja zaposlenosti Roma/kinja i Egipćana/ki;
 - Ključne prepreke zapošljavanja Roma u preduzećima.

Dizajn istraživanja podrazumijeva sljedeće:

- **Metod** – istraživanje je obavljeno anketnom metodom. Anketom smo obuhvatili ukupno 151 preduzeće na teritoriji čitave Crne Gore. Uzorkovanje je izvršeno metodom 'convenience sampling'.
- **Uzorak** – koristili smo 'prigodan' uzorak usljed ograničenja u mogućnosti bilo koje procedure 'randomizacije'. Ukupan broj anketiranih predstavnika preduzeća bio je 99 iz sljedećih opština: Bar, Podgorica, Mojkovac, Pljevlja, Bijelo Polje i Berane.
- **Instrument** – za potrebe istraživanja formiran je poseban instrument Upitnik, sa ukupnim brojem od 12 pitanja i velikim brojem ajtema, uz 9 pitanja koja se odnose na karakteristike samih preduzeća. Operacionalizacijom smo ukupno dobili 77 varijabli. Instrument ima tri

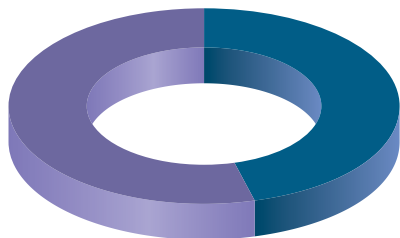
ključna dijela, prvi se tiče opštih informacija o preduzećima, drugi ispituje stavove poslodavaca o opštim problemima poslovanja i zapošljavanja, a treći se direktno tiče stavova o zapošljavanju Roma/kinja i Egipćana/ki.

- **Mjerenje** – u instrumentu smo uglavnom koristili ordinalne ljestvice procjene Likertovog tipa. Manji broj pitanja bio je otvorenog tipa.
- Za **obradu podataka** smo koristili specijalizovan softver i univarijantnu statistiku.
- **Analiza trenda** – istraživanje predstavlja analizu stavova poslodavaca u odnosu na identično istraživanje koje je urađeno u aprilu 2015. godine.

Osnovni podaci o preduzećima koja su obuhvaćena istraživanjem

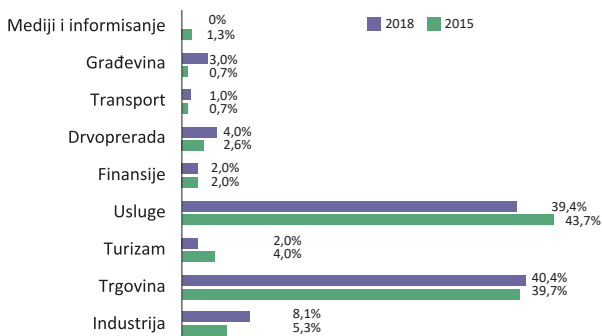
Grafikon 1. Pol/rod ispitanika (predstavnik/ca preduzeća)

■ Ženski 46% ■ Muški 54%

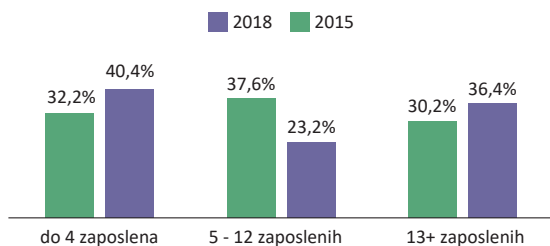
Od svih anketiranih u preduzećima, 54% su muškog, a 46% ženskog pola/roda

Grafikon 2. Sektor u kojem preduzeća posluju

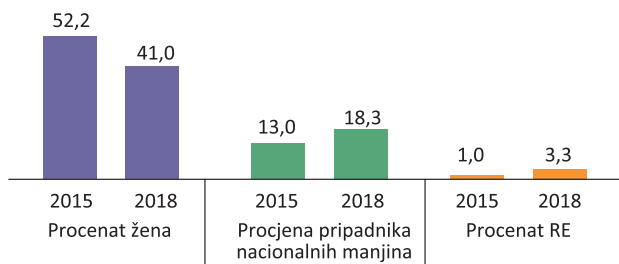

Procenat zaposlenih pripadnika nacionalnih manjina i RE je u ovogodišnjem istraživanju veći od onog u prethodnom istraživanju

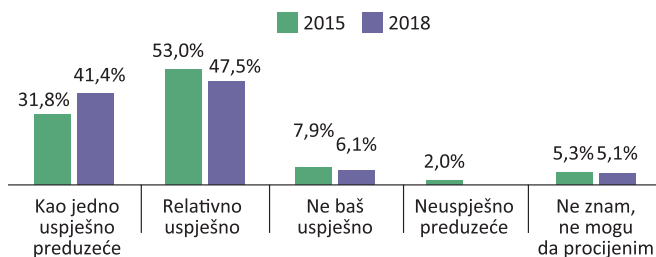
Grafikon 3. Ukupan broj zaposlenih u preduzećima

Najveći broj preduzeća koja su obuhvaćena uzorkom posluju u sektorima usluga i trgovine

Grafikon 4. Procentualna zastupljenost ranjivih kategorija u preduzećima

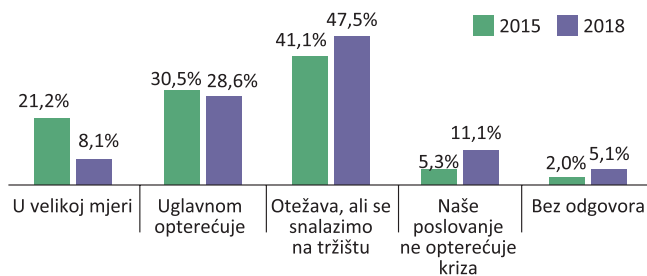
Broj zaposlenih u uzorkovanim preduzećima je po kategorijama prilično ujednačen.

Grafikon 5. Kako biste Vi ocijenili Vaše preduzeće?

Predstavnici uzorkovanih preduzeća više nego solidno ocjenjuju uspješnost preduzeća koja predstavljaju

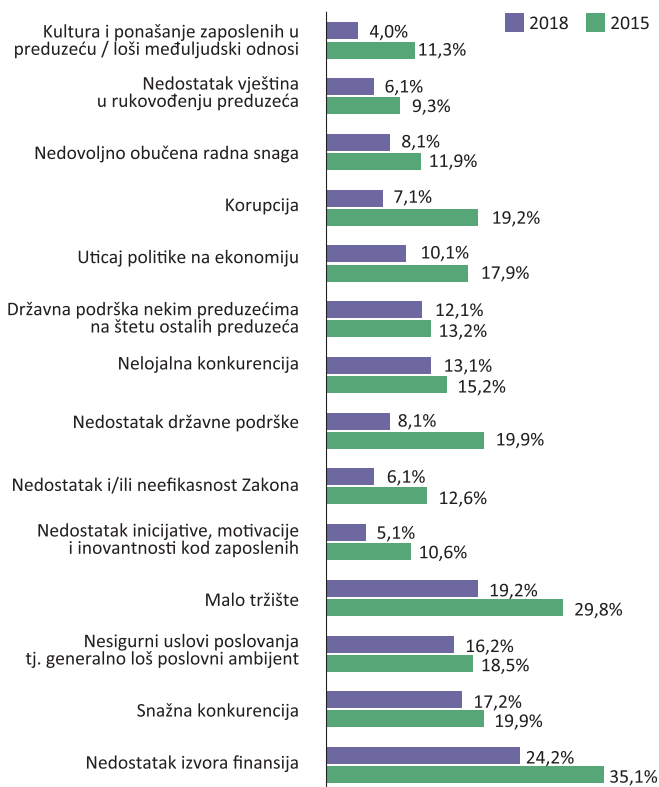
Stavovi o problemima poslovanja i nezaposlenosti u Crnoj Gori

Grafikon 6. U kojoj mjeri ekonomska kriza opterećuje poslovanje Vašeg preduzeća?

Danas, ekonomska kriza u značajno manjoj mjeri opterećuje preduzeća nego što je to bio slučaj prije tri godine

Grafion 7. Ključni problemi koji opterećuju poslovanje preduzeća - % ključni problem

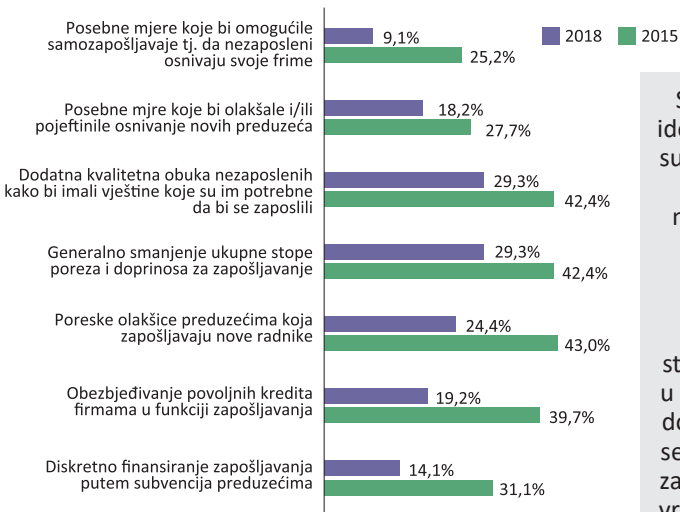
Svi problemi koji opterećuju preduzeća su danas u manjoj mjeri izraženi u odnosu na prije tri godine. Komparativno, najizraženiji su: nedostatak izvora finansiranja, malo tržište, konkurencija i nesigurni uslovi poslovanja

Grafikon 8. Socijalna odgovornost preduzeća - % redovno

Socijalna odgovornost preduzeća 2018. godine je na nešto nižem nivou nego 2015. godine. Po aspektima, najniži nivo odgovornosti se tiče isplate toplog obroka

Grafikon 9. Kako riješiti problem nezaposlenosti u Crnoj Gori: Kumulativni % - ključne mjere

Sve mjere koje smo identifikovali, ispitanici su ove godine podržali u manjoj mjeri nego u prethodnom istraživanju. Komparativno, ispitanici smatraju da bi u cilju većeg stepena zapošljavanja u preduzećima najviše doprinijele mjere koje se tiču dodatne obuke za zaposlene, kao i sve vrste poreskih olakšica

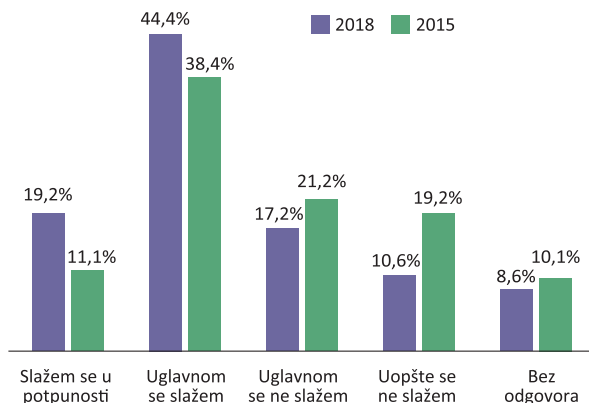
Problemi zapošljavanja pripadnika RE zajednice

Grafikon 10. Koliko je izražen problem zapošljavanja pripadnika RE zajednice?

Predstavnici preduzeća smatraju da je problem zapošljavanja RE zajednice manje izražen danas nego što je to bio slučaj prije tri godine

Grafikon 11. Romi/kinje i Egipćani/kinje u Crnoj Gori su diskriminisani/e?

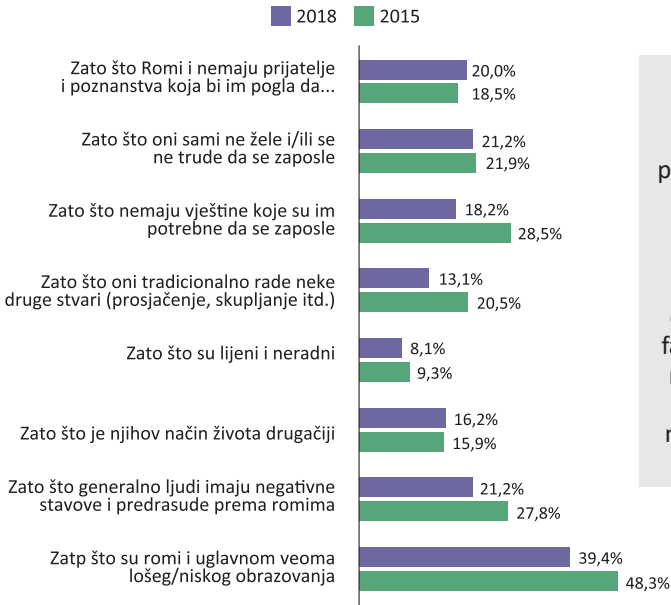
Ispitanici smatraju da danas Romi/kinje i Egipćani/kinje danas u znatno manjoj mjeri diskriminirani nego što je to bio slučaj 2015. godine

Tabela 1. Položaj RE populacije u Crnoj Gori je u odnosu na zemlje regiona:

Zemlja	Bolji		Isti		Lošiji		Ne znam	
	2015	2018	2015	2018	2015	2018	2015	2018
Srbija	10.6	10.1	45.0	55.6	14.6	14.1	29.8	20.2
Makedonija	9.3	12.1	41.1	49.5	13.2	14.1	36.4	24.2
BiH	7.3	10.1	43.7	48.5	11.3	16.2	37.7	25.2
Kosovo	7.3	10.1	35.1	45.5	18.5	20.2	39.1	24.2
Albanija	7.9	10.0	31.2	47.5	16.5	22.2	40.4	24.2

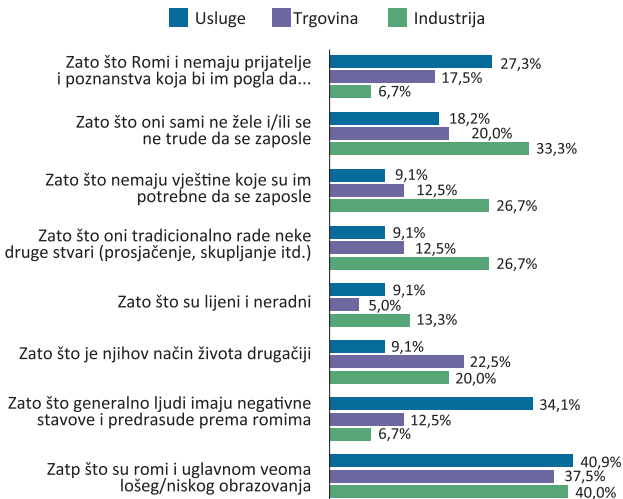
Po mišljenju ispitanika, u svim zemljama u okruženju, položaj RE populacije je nešto lošiji nego u Crnoj Gori

Grafikon 12. Razlozi zbog kojih se RE populacija otežano zapošljava: % - ključni razlog

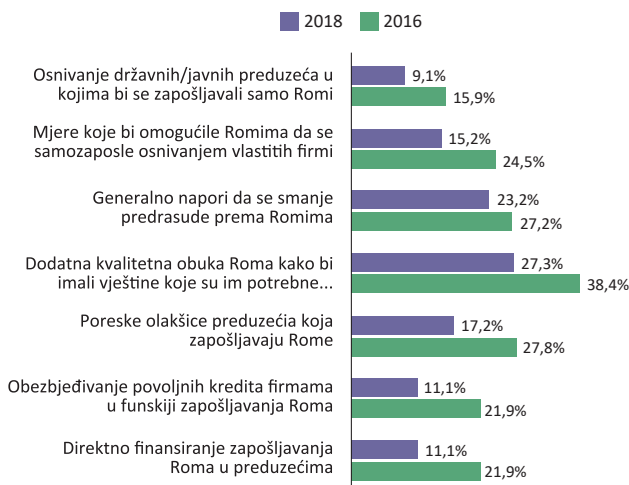

Kao i 2015. godine, najveći broj predstavnika preduzeća ocjenjuje da je ključni faktor otežanog zapošljavanja RE nizak nivo obrazovanja. Ovaj faktor je, međutim, manje izražen kao prepreka danas, nego što je to prije tri godine

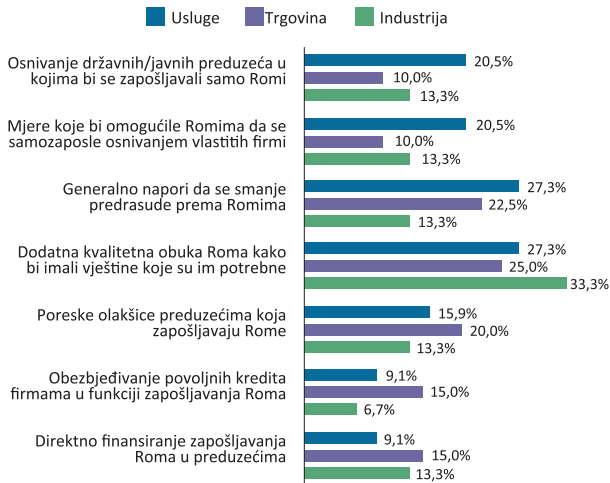
Grafikon 12.1. Razlozi zbog kojih se RE populacija otežano zapošljava, po sektorima: % - ključni razlog

Zanimljivo je da se sve mjere preporučuju u manjem stepenu nego prije tri godine. Uporedno, ključna mjera koju bi poslodavci preporučili jeste dodatna kvalitetna obuka namijenjena RE populaciji koja bi bila usmjerena na usvajanje potrebnih vještina

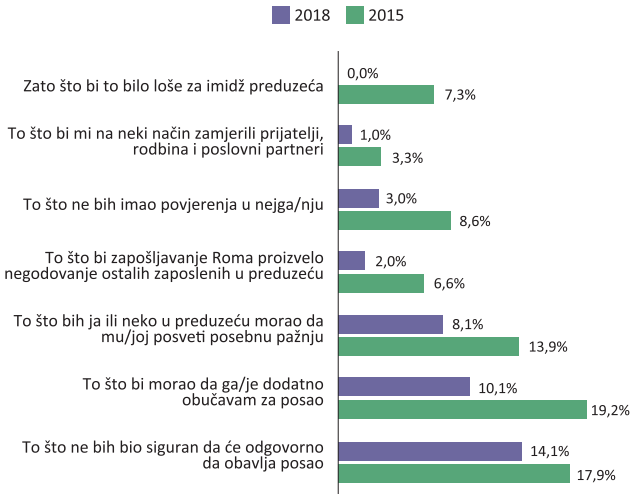
Grafikon 13. Ključne mjere koje preporučuju poslodavci za zapošljavanje RE %

Analiza po sektorima ukazuje da, komparativno u sektoru usluga, u značajno većoj mjeri insistira na smanjenju predrasuda, samozapošljavanje RE i osnivanju državnih firmi koje bi zapošljavale samo pripadnike/ce RE populacije

Grafikon 13.1. Ključne mjere koje preporučuju poslodavci za zapošljavanje RE, po sektorima %

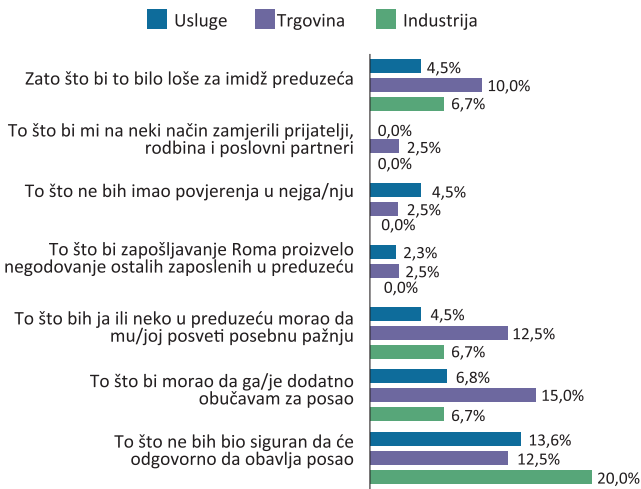
Nedostatak obrazovanja jeste najveći problem u svim sektorima. Međutim, u sektoru usluga se značajno više, u odnosu na ostale sektore, ističe problem predrasuda i nedostatka socijalnog kapitala. Sa druge strane, u sektoru industrije značajno se više ukazuje na negativan stav o RE, tj. da su lijeni, kao i na nedostatak vještine, te na njihov tradicionalan način života

Grafikon 14. Šta poslodavce najviše zabrinjava kada je riječ o zapošljavanju RE –% ključno

Svi navedeni razlozi nezapošljavanja RE su danas na značajno nižem nivou u odnosu na prije tri godine. Kada se uporede vrijednosti, najznačajniji razlog jeste nepovjerenje u RE da će valjano obaviti posao

Grafikon 14.1. Šta poslodavce najviše zabrinjava kada je riječ o zapošljavanju RE, po sektorima –% ključno

Analiza po sektorima ukazuje da su ključni razlozi nezapošljavanja RE mnogo prisutniji u industrijskom, nego u ostalim sektorima. Ovo se odnosi na pretpostavku neodgovornosti RE, problem dodatne obuke, kao i posvećivanja dodatne pažnje zaposlenim RE

Tabela 2. Šta bi konkretno još mogli nadležni da preduzmu kako bi se pospiješilo zapošljavanje pripadnika/ca RE populacije?

da se civilizuju i završe školu, uvedu u civilno društvo i postanu dio zajednice
da se dodatno obrazuju i da se smanje predrasude
da se država pobrine za njihovo obrazovanje
da se osposobe da zarade
da se školuju i nađu posao a ne će će i kad proсити
da se smanje predrasude
da se više obrazuju i da se potrudе
ključ je u obrazovanju i integraciji u društvo
kod nas su zaposlena 4 Roma koji odgovorno rade. Tačni su i precizni, druželjubivi i prihvaćeni
ljudi imaju predrasude o Romima
otvorite firme koje bi zapošljavale isključivo Rome, npr. otvaranje fabrike
otvoriti Ambasadu Indije u CG, ako već ne postoji
pozitivna diskriminacija je opcija
procentualno više Roma radi u državnoj firmi, tako da ne smatram da su ugroženi po pitanju posla
promjene u vaspitanju i obrazovanju i posvećivanje posebne pažnje od malena
socijalna edukacija
svi smo isti i ko želi da radi, za njega ima posla
uključiti ih u zajednicu i dati im povoljne kredite da se bave svojim biznisom
zavisi sve od njih

Ključni analitički nalazi istraživanja

1. Preduzeća se danas, po iskazima njihovih predstavnika, **nalaze u boljoj ekonomskoj situaciji nego prije tri godine;**
2. Iako u manjoj mjeri, preduzeća i danas, kao i prije tri godine, najviše opterećuje: **nedostatak izvora finansiranja, malo tržište, konkurencija i nesigurni uslovi poslovanja;**
3. Potrebno je dodatno raditi na stvaranju **socijalno-odgovornog ambijenta i ponašanja preduzeća prema marginalizovanim grupama**, s obzirom na to da je ono 2018. godine na nešto nižem nivou nego 2015. godine;
4. **Podsticajne mjere za poslodavce** koji zapošljavaju RE populaciju bilježe pozitivan trend, te se predlaže njihovo osnaživanje i rad na povećanju vidljivosti;
5. Iako u manjoj mjeri nego u prethodnom istraživanju, predstavnici preduzeća u najvećoj mjeri, u cilju rješavanja problema nezaposlenosti, predlažu **mjere koje se tiču dodatne obuke za zaposlene, kao i sve vrste poreskih olakšica;**
6. Predstavnici preduzeća smatraju da je **stepen diskriminacije prema RE populaciji značajno smanjen u posljednje tri godine;**
7. Generalno, svi indikatori ukazuju da su **problemi zapošljavanja RE populacije značajno manje izraženi danas nego što je to bio slučaj 2015. godine;**
8. **Položaj RE populacije u Crnoj Gori se ocjenjuje kao bolji u odnosu na zemlje u okruženju;**
9. Kao i prije tri godine, **nedostatak obrazovanja** je ključni problem otežanog zapošljavanja RE;
10. Predstavnici preduzeća kao ključnu mjeru pospješivanja zapošljavanja RE preporučuju **dodatnu kvalitetnu obuka** koja bi bila usmjerena na usvajanje potrebnih vještina;
11. Iz ugla predstavnika preduzeća, ključni razlog njihovog nezapošljavanja jeste **nepovjerenje da će oni svoj posao obavljati valjano;**
12. Evidentan je **porast stepena zastupljenosti RE lica** u djelatnostima koja nisu tipična za njihov radni ambijent (npr. komunalne djelatnosti);
13. **Radne navike, te vještine aktivnog slušanja i timskog rada** kod pripadnika RE populacije su na nešto boljem nivou nego 2015. godine.

II. Socio- ekonomski položaj RE u Crnoj Gori: stavovi predstavnika RE populacije – analiza trendova

Dizajn i ciljevi istraživanja

Ministarstvo za ljudska i manjinska prava je u 2016. godini usvojilo Strategiju za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana. Strategija na precizan i metodički valjan način identifikuje ključne ciljeve, mjere, instrumenta i aktivnosti u cilju pospješivanja inkluzije Roma/kinja i Egipćana/ki. Ovoj Strategiji je prethodila Strategija koju nisu odlikovali navedeni kvaliteti, te se stoga i nisu mogli očekivati značajniji rezultati. Strategija koja se sprovodi od 2016. godine identifikuje čitav niz mjera u okviru sljedećih ključnih oblasti: stanovanje, obrazovanje, zdravstvena zaštita, zapošljavanje, pravni status, socijalni status, porodična zaštita, kultura i jezik. Za svaku od oblasti, Strategija obiluje valjanim analizama i empirijskim podacima koji omogućavaju da se nakon isteka perioda implementacije Strategije napravi valjana evaluacija i 'impact assesment'. Najveći fond podataka na koje se oslanja Strategija obezbijeđen je ekstenzivnim anketnim istraživanjem koje je obavljeno sa više od 1000 RE porodica (oko 5000 RE je, dakle, obuhvaćeno procjenom). U cilju procjene dosadašnjih efekata Strategije, a prvenstveno u cilju praćenja ključnih indikatora koji ukazuju na ukupan položaj i inkluziju RE, CEDEM je u junu mjesecu 2018. godine realizovao ekstenzivno istraživanje po istoj metodologiji, koristeći identičan upitnik kao što je to bio slučaj za potrebe Strategije. Drugim riječima, cilj je bio da se na neki način 'izmjeri prolazno vrijeme' nakon dvije godine, tačnije, da se identifikuje socio-ekonomski položaj RE i procijeni progres kada je riječ o socijalnoj inkluziji. Podaci bi trebalo da koriste svim kreatorima politika, kao i zainteresovanim institucijama i pojedincima, a opet, u cilju daljeg pospješivanja implementacije Strategije, te sveukupnoj socijalnoj inkluziji RE.

Istraživanje koje prezentujemo na narednim stranicama realizovano je u junu 2018. godine. Istraživanje je operisalo ekstenzivnim upitnikom koji sa sastojao od 57 pitanja, tj. 147 varijabli. Intervjui su obavljani metodom lice-u-lice, a u istraživanju je anketirano 601 RE domaćinstvo. Uzorak je prigodan i ciljan, a anketirana su domaćinstva u istim opštinama kao i 2016. godine, tačnije, targetirana su RE naselja. Pitanja u upitniku operišu varijablama koje na jednostavan i autentičan način detektuju socio-ekonomski status RE

domaćinstva. Takođe, uključena su pitanja koja tretiraju probleme obrazovanja i kulturnog kapitala uopšte. Ključna vrijednost istraživanja je, prema tome, što možemo po istim indikatorima da uporedimo stanje RE inkluzije danas sa onim koje je identifikovano 2016. godine. Stoga je i prezentacija podataka prilagođena komparacijom ovih podataka. Ciljevi istraživanja bili su:

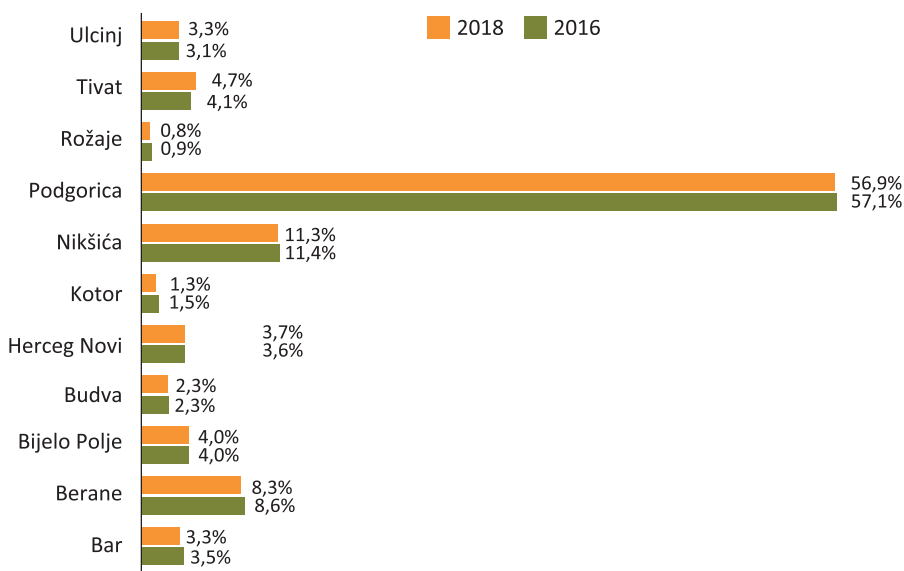
- Mjerenje kulturnog kapitala i stepena obrazovanja RE
- Mjerenje materijalnog i ukupnog socio-ekonomskog statusa RE
- Identifikacija problema sa dokumentacijom sa kojima se RE susreću
- Mjerenje zdravstvenog stanja i zdravstvene zaštite RE
- Mjerenje stepena socijalne zaštite RE
- Edukacija i usavršavanje RE
- Efekat medijske promocije kulture RE i RE zajednice uopšte

Rezultate istraživanja po segmentima prezentiramo na narednim stranicama.

Demografske karakteristike ispitanika

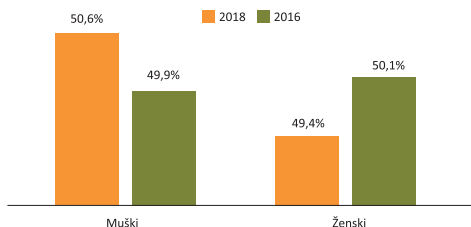
Najprije, u grafikonu 1 prikazujemo procenat ispitanika u referentnim opštinama u kojima je izvršeno anketiranje. Podaci jednostavno ukazuju na to da smo na identičan način uzorkovali ispitanike u istraživanju, kao što je to učinjeno 2016. godine.

Grafikon 1. Opština ispitanika

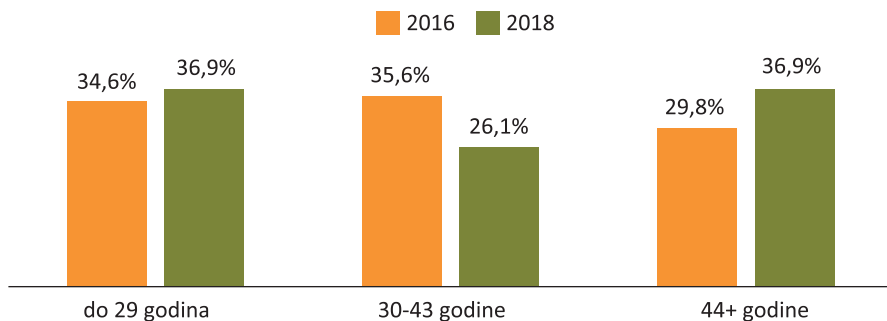
U Grafikonu 2 prikazana je polna/rodna struktura ispitanika u oba istraživanja. Podaci ukazuju da je odnos muškaraca i žena veoma ujednačen.

Grafikon 2. Struktura ispitanika po polu/rodu

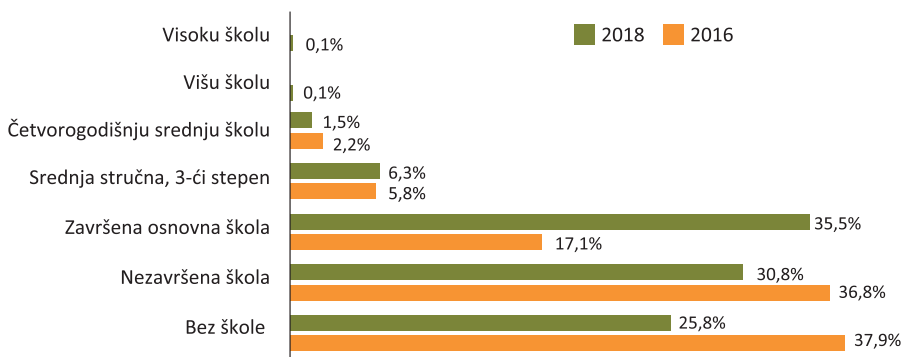
U Grafikonu 3 upoređujemo starost ispitanika u oba istraživanja. Podaci ukazuju da je uzorak posljednjeg istraživanja nešto 'stariji' u odnosu na istraživanje koje je realizovano 2016. godine, ali se razlika ne može smatrati drastičnom.

Grafikon 3. Starost ispitanika

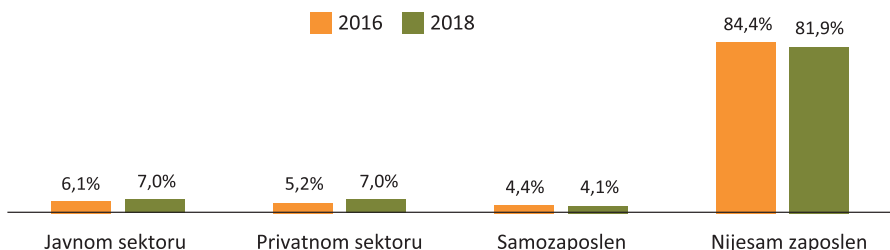

Osvrnemo li se na pitanje kojim se tretira stepen obrazovanja ispitanika, u okviru istog bilježimo značajan napredak, odnosno ispitanici u ovogodišnjem istraživanju su obrazovaniji od ispitanika u istraživanju koje je realizovano prije dvije godine (grafikon 4). Razlike su jako male u visokim kategorijama obrazovanja, ali itekako primjetne kada govorimo o broju onih koji imaju završenu osnovnu školu. Takođe, može se uočiti da je značajno veći broj ispitanika u istraživanju iz 2016. bez ikakvog obrazovanja, nego što je to slučaj 2018. godine.

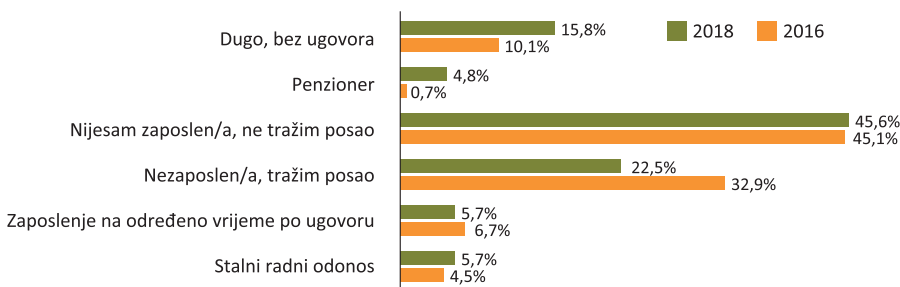
Grafikon 4. Obrazovanje ispitanika

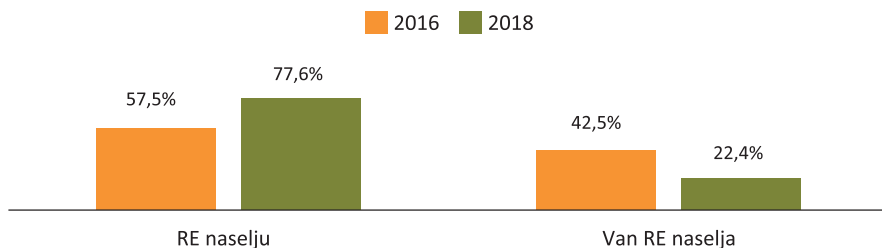
Istraživanje ukazuje na jedan od najvećih problema sa kojima se RE populacija suočava, a to je nezaposlenost. Podaci ukazuju da je preko 80% RE nezaposleno, te da se u ovom pogledu situacija u posljednje dvije godine nije poboljšala ($\chi^2(3)=2.856$, $p=.414$). Dakle, **danās su pripadnici RE populacije u Crnoj Gori gotovo jednako nezaposleni kao što je to bio slučaj 2016. godine.**

Grafikon 5. Status zaposlenosti ispitanika

Kada je riječ o sektorima u kojima su zaposleni, jako mali broj RE je, kao i prije dvije godine, zaposlen u javnom i privatnom sektoru (Grafikon 6). Proporcija, međutim, zaposlenosti u ova dva sektora prilično je ujednačena, dakle, približno jednak broj onih koji su zaposleni radi u ova dva sektora. Takođe, zanimljivo je da se veliki broj ispitanika na ovo pitanje izjasnilo kao ‘nezaposlen/a, ali ne tražim posao’. Nalaz koji je, u ovom pogledu, ključan jeste podatak koji ukazuje na to da od svih koji sebe svrstavaju u ovu kategoriju, preko 70% čine žene. Drugim riječima, ovo je rodno-senzitivno pitanje, tj. **postoje prepreke koje ograničavaju žene pripadnice RE populacije da se zaposle, a koje se tiču njihove kulture i načina života**, a ne stanja na tržištu. Takođe, interesantan je podatak da je procenat onih koji su nezaposleni i traže posao značajno manji nego što je to bio slučaj 2016. godine.

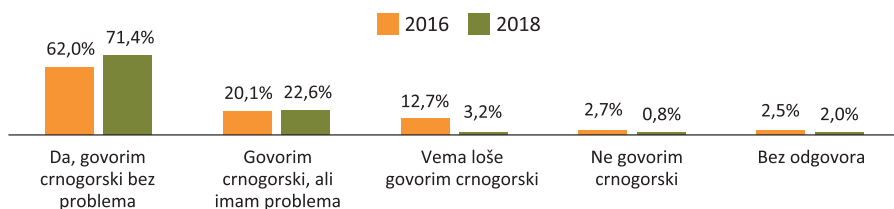
Grafikon 6. Sektor zaposlenosti

Jedno od područja koje strategija pokriva jeste ‘stanovanje’. U okviru ovog područja, osmišljen je čitav niz mjera koje su usmjerene na poboljšanje statusa stanovanja RE, i posebne, mjere koje u ovom pogledu uključuju urbanu desegregaciju. Ključna mjera, vjerovatno, je bila ona koja se odnosi na izgradnju stanova za RE u Podgorici. Podaci ukazuju da su ove mjere dale rezultate. U grafikonu 7 možemo videti distribuciju ispitanika koji žive u i van RE naselja kada se uporede dva istraživanja. **Podaci ukazuju da znatno manji broj RE živi u segregiranim naseljima danas nego što je to bio slučaj prije dvije godine.**

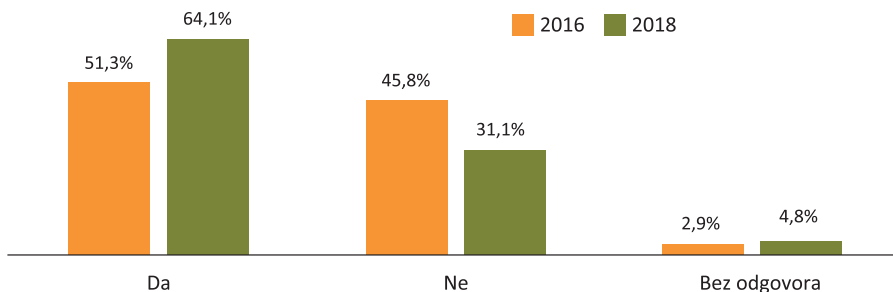
Grafikon 7. Naselje u kojem žive pripadnici/e RE populacije

Kulturni kapital i obrazovanje

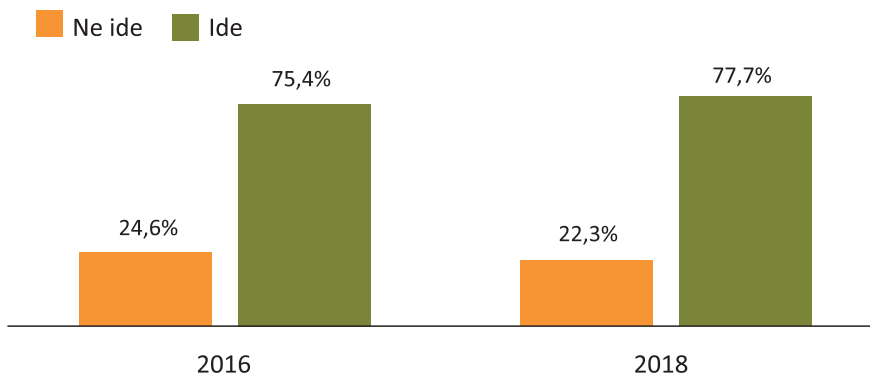
Jedan od važnih aspekata koji se tiče inkluzije RE jeste kulturni kapital. Referentna istraživanja ukazuju da je nedostatak kulturnog kapitala jedna od glavnih prepreka koje onemogućavaju efikasnu inkluziju marginalizovanih društvenih grupa. Jedan od ključnih aspekata kulturnog kapitala jeste jezik a kada govorimo o depriviranim društvenim grupama po etničkoj osnovi, to je jezik većinske grupe. Stoga smo istraživanjem utvrdili u kojoj mjeri ispitanici koji su pripadnici RE zajednice upotrebljavaju crnogorski jezik. Najprije, u Grafikonu 8 prezentujemo procenat ispitanika koji govori romski jezik, i to komparativno, za oba istraživanja. **Podaci ukazuju da je u ovogodišnjem istraživanju nešto veći broj ispitanika koji govori crnogorski jezik.**

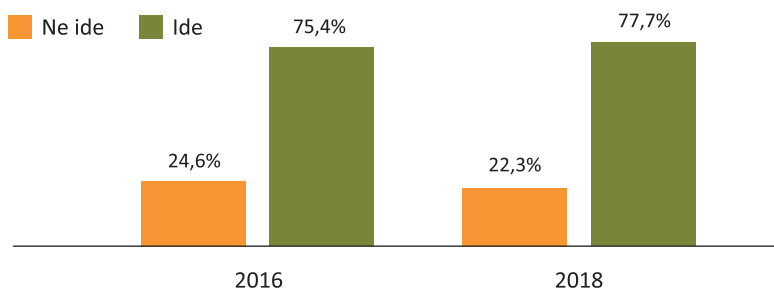
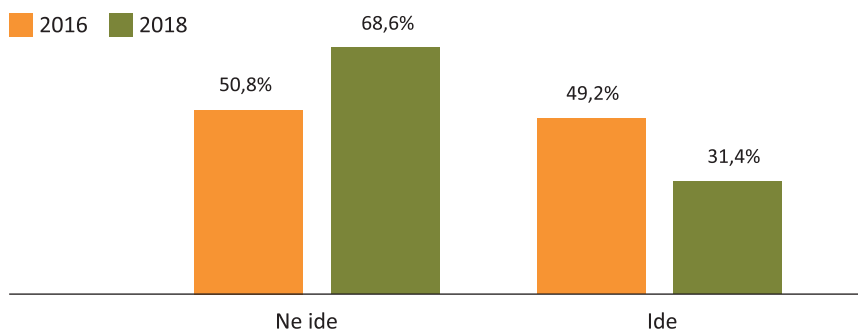
Grafikon 8. Govore crnogorski jezik

Drugi aspekt, kada je riječ o jeziku, jeste pitanje čitanja i pisanja na crnogorskom jeziku (Grafikon 9). Podaci ukazuju na to da je, danas, značajno manji broj onih ispitanika koji su prijavili da uopšte ne čitaju i ne pišu na crnogorskom jeziku, odnosno da je **veći broj onih koji čitaju i pišu na crnogorskom jeziku** nego što je to bio slučaj 2016. godine.

Grafikon 9. Da li čitaju i pišu na crnogorskom jeziku

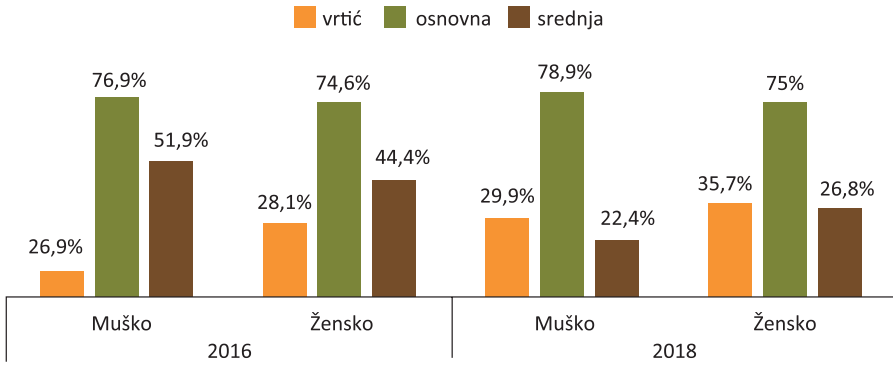
Jedan od važnih aspekata koji se tiče kulturnog kapitala i inkluzije jeste pitanje u kojoj mjeri djeca pohađaju školu i vrtiće. Sva komparativna istraživanja u Evropi pokazuju da su RE djeca u značajno manjoj mjeri uključena u sistem obrazovanja, što je jedna od ključnih prepreka daljeg uključivanja na tržištu rada i, zapravo, jedna od ključnih prepreka efektivne inkluzije, uopšte. Na narednim stranicama, a u okviru grafikona 10, utvrdili smo u kojoj mjeri su RE djeca u Crnoj Gori uključena u obrazovni sistem, odnosno u kojoj mjeri pohađaju vrtiće, osnovne i srednje škole. Podaci ukazuju na to da bilježimo pozitivan trend u odnosu na vrtić (grafik 10) i osnovnu školu (grafik 10.1.) dok, s druge strane, uočavamo primjetan pad po pitanju uključenosti RE djece u srednjim školama (grafik 10.2.). Nadalje, može se zaključiti da se određeni broj djece srednjoškolskog uzrasta ne zadržava u sistemu obrazovanja.

Grafikon 10. Procenat RE djece koja pohađaju vrtić za oba perioda istraživanja - %

Grafikon 10.1. Procenat RE djece koja pohađaju osnovnu školu za oba perioda istraživanja - %**Grafikon 10.2. Procenat RE koji pohađaju srednju školu za oba perioda istraživanja - %**

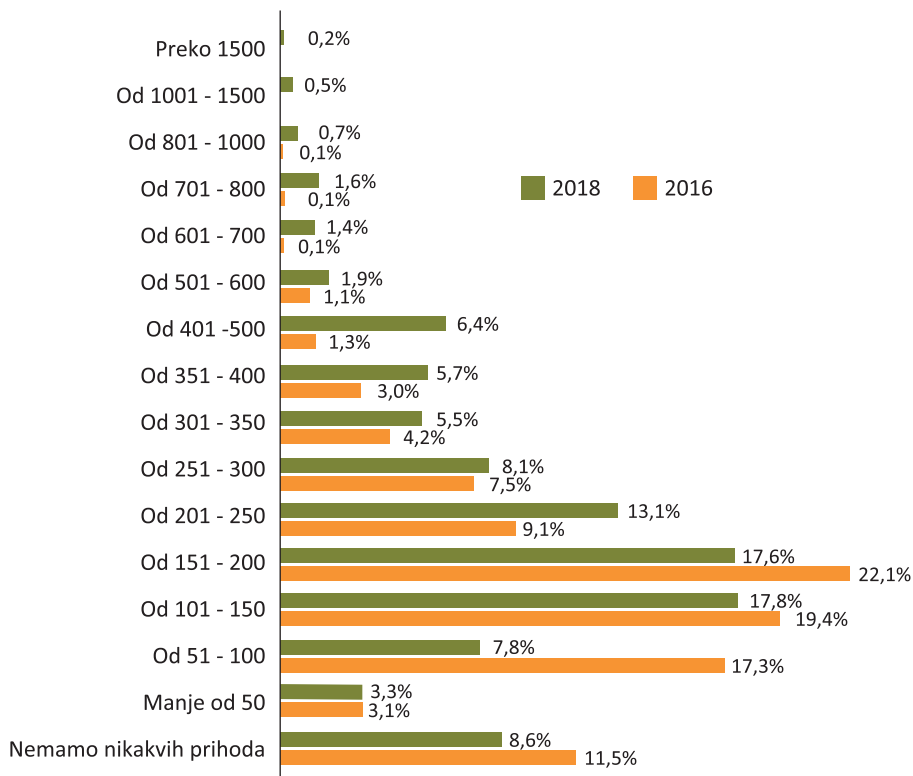
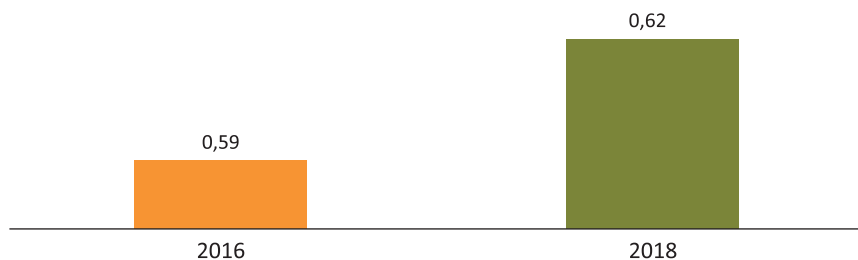
Grafik 10.3. pruža pregled procenta RE djece koja su uključena u obrazovni sistem, po svim kategorijama (vrtić, osnovna i srednja škola), uz distinkciju koju u ovom konkretnom slučaju pravimo po pitanju pola ispitanika, a za oba perioda istraživanja. Može se zaključiti da bilježimo pozitivan trend u odnosu na procenat i muške i ženske RE djece koja pohađaju vrtić i osnovnu školu, dok u odnosu na srednju školu bilježimo drastičan pad u slučaju muške populacije (sa 51.9% u 2016. na 22.4% u 2018. godini), ali i u slučaju ženske, premda u nešto manjem obimu (sa 44.4% u 2016. na 33.8% u 2018. godini).

Grafikon 10.3. Procenat RE djece koja su uključena u obrazovni sistem za oba perioda istraživanja, po polu - %

Materijalni status i ukupan socio-ekonomski položaj RE

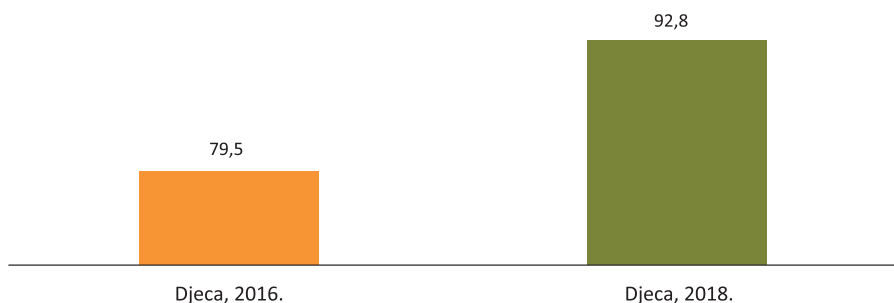
RE populacija u Crnoj Gori, kao i u ostalim zemljama iz okruženja imaju znatno niži materijalni i ukupan socio-ekonomski status u prosjeku nego pripadnici većinskog naroda. Stoga je jedan od zadataka istraživanja bio da se po ključnim indikatorima izmjeri socio-ekonomski status RE u Crnoj Gori. I u ovom pogledu, takođe, upoređivaćemo eventualne promjene materijalnog statusa u posljednje dvije godine, s obzirom da su u istraživanju korišćeni isti indikatori kao i u istraživanju koje je realizovano 2016. godine. Najprije, kada je riječ o prihodima, podaci ukazuju na to da su **prihodi ispitanika u ovogodišnjem istraživanju viši u poređenju sa istraživanjem od prije dvije godine** (Grafikon 11). Treba uzeti u obzir da istraživanje nije tretiralo pitanje prihoda koji ostvaruju samostalnim djelatnostima, a što značajno može poboljšati i ovaj rezultat, uzmemo li u obzir doprinos i napredak koji je na ovom polju ostvaren kroz projekat, budući da je 81 RE lice dobilo podršku u vidu alata i opreme u Podgorici, Beranama i Nikšiću. Značajnost razlika se najbolje može uočiti preko medijalne vrijednosti, naime, medijana u 2016. godini bila je 100-150 eura, dok je referentna medijana u ovogodišnjem istraživanju iznosila 150 – 200 eura. Drugi indikator koji smo koristili kao mjeru materijalnog statusa je kompozitni index koji je formiran na osnovu opremljenosti domaćinstva, tačnije, dvovalentno smo utvrđivali da li domaćinstvo posjeduje kupatilo, struju, vodu, frižider, zamrzivač, TV, šporet, mašinu za pranje veša, kablovsku TV, kompjuter, fiksni telefon i auto. Na osnovu svih ovih varijabli formirali smo kompozitni skor u vrijednostima od 0 (minimum) do 1 (maksimum). Srednje vrijednosti skora za oba istraživanja prikazana su u grafikonu 12. Rezultati ukazuju na nešto viši index, ali se razlike ne mogu smatrati statistički značajnim ($t(1602)=0.13$, $p=.898$).

Grafikon 11. Prihodi ispitanika**Grafikon 12. Kompozitni index materijalnog statusa**

Problemi sa dokumentacijom

Jedan od problema koji je karakterističan za pripadnike/ce RE populacije u Crnoj Gori, kao i u čitavom regionu jeste problem dokumentacije. U nemalom broju slučajeva, RE nemaju izvod iz matične knjige rođenih, državljanstvo, ličnu kartu, zdravstvenu knjižicu i ostalu dokumentaciju koja im je potrebna kako bi ostvarili svoja zakonom garantovana prava kao građani, ali i kao pripadnici marginalizovanih i depriviranih društvenih skupina. Stoga smo istraživanjem utvrdili u kojoj mjeri su ovi problemi izraženi kada je riječ o ključnoj dokumentaciji. Najprije, ispitivali smo u kojoj mjeri su djeca upisana u matične knjige rođenih, s obzirom na činjenicu da najveći dio problema sa dokumentacijom proističe iz činjenice da RE djeca nerijetko nisu upisana u matične knjige rođenih (Grafikon 13). Od ukupnog broja djece koju smo identifikovali u oba istraživanja, a koja žive u anketiranim domaćinstvima, 2016. godine je bilo 79.5% djece koja su upisana u matične knjige rođenih, dok referentni procenat u ovogodišnjem istraživanju iznosi 92.8%. Dakle, **u protekle 2 godine značajno je povećan procenat RE djece koja su upisana u matične knjige rođenih.**

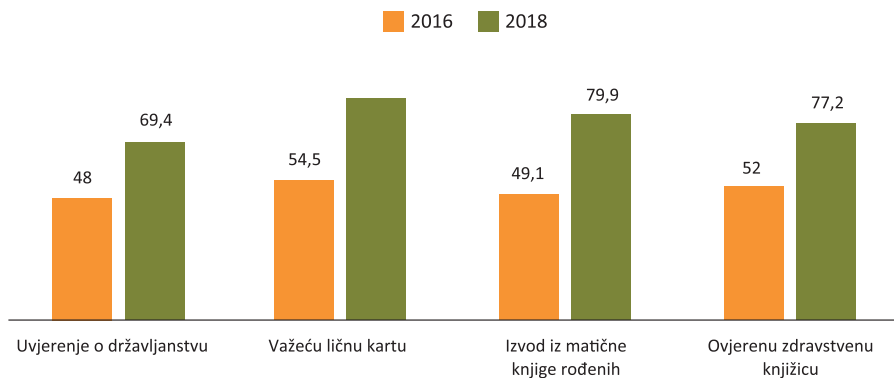
Grafikon 13. Procenat djece koja su upisana u matične knjige rođenih

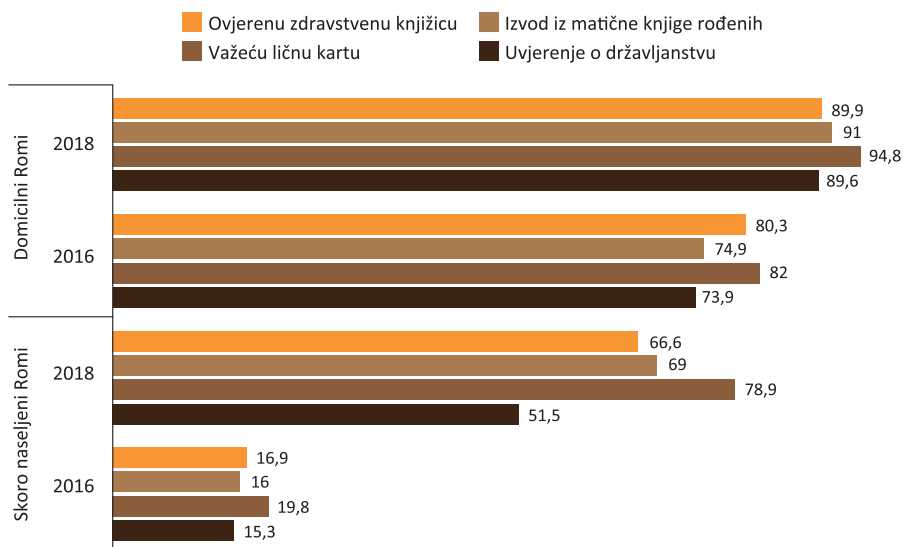
Kada je riječ o odrasloj populaciji, takođe smo komparativno mjerili posjedovanje ključne dokumentacije koja im je potrebna radi ostvarivanja svih prava koja su garantovana zakonom. Mjerenja ukazuju da pripadnici RE populacije **danās, u značajno većoj mjeri, poseduju potrebnu dokumentaciju** (Grafikon 14). Međutim, ključni podatak u ovom pogledu tiče se analitičkog uvida s obzirom na porijeklo RE koji su intervjuisani. Tačnije, kada je riječ o Romima koji su rođeni u Crnoj Gori, posjedovanje dokumenata 2018. je tek nešto viši u odnosu na 2016. godinu. Napredak je, zapravo, suštinski ostvaren kada je

riječ o Romima koji nisu rođeni u Crnoj Gori (grafikon 15). Drugim riječima, u proteklih nekoliko godina u značajnoj mjeri je Romima izbjeglicama riješen problem dokumentacije.

Grafikon 14. Posjedovanje dokumentacije %

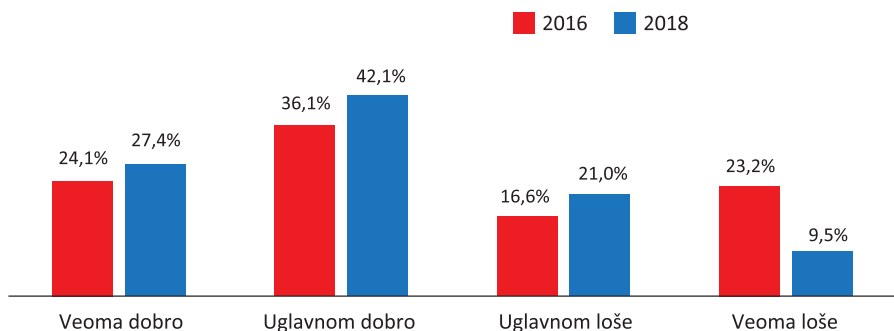
Grafikon 15. Posjedovanje dokumentacije % s obzirom na porijeklo RE

Zdravstveno stanje RE

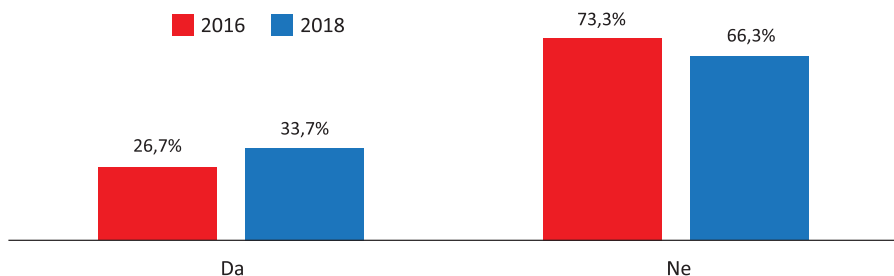
Zdravstvena zaštita i generalno pitanja vezana za zdravstveno stanje, tradicionalno su pitanja koja zaslužuju posebnu pažnju. Visok nivo deprivacije, loši stambeni uslovi, neadekvatna i neredovna zdravstvena zaštita, te generalno nizak materijalni status i nivo obrazovanja su ključni faktori usljed kojih je zdravstveno stanje RE značajno lošije u odnosu na većinsku populaciju, a ovo se može jasno vidjeti na osnovu uporednih podataka o očekivanom trajanju života. Stoga smo istraživanjem uključili set indikatora koji ukazuju na zdravstveno stanje RE. Prvi indikator jeste samoprocjena zdravstvenog stanje, pitanje koje se inače koristi u komparativnim istraživanjima u Evropi i svijetu (EVS, WVS i ESS). Rezultati su prikazani komparativno za dva istraživanja u grafikonu 16. Podaci ukazuju da pripadnici/e **RE populacije vlastito zdravstveno stanje danas procjenjuju nešto bolje nego što je to bio slučaj 2016. godine.**

Grafikon 16. Kako ocjenjuju stanje vlastitog zdravlja

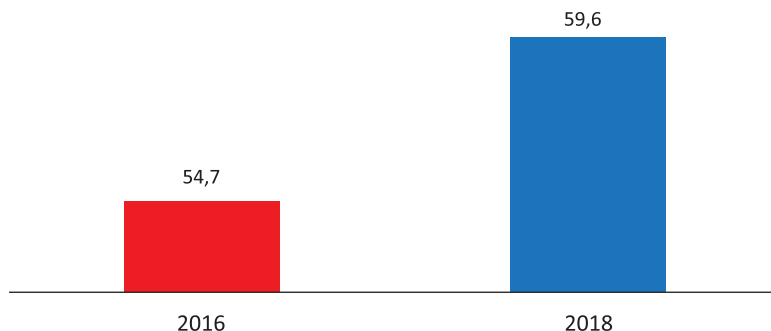
Drugim pitanjem u upitniku koje se tiče procjene zdravstvenog stanja, identifikovali smo da li u porodicama koje su intervjuisane žive osobe teškog zdravstvenog stanja i/ili osobe sa invaliditetom (Grafikon 17). **Rezultati ukazuju da je danas veći broj osoba sa invaliditetom u RE domaćinstvima, nego što je to bio slučaj prije dvije godine.**

Grafikon 17. Da li u Vašoj porodici živi neka osoba teškog zdravstvenog stanja i/ili osoba sa invaliditetom?

Očekivano trajanje života je jedan od najstabilnijih i najpouzdanijih indikatora koji ukazuju na stepen brige o zdravlju i ukupnoj zdravstvenoj zaštiti određene grupe i populacije. Ovaj podatak se dobija na osnovu popisa stanovništva. Dakle, u ovom istraživanju nismo mogli da dođemo do preciznog podatka. Međutim, ono što smo koristili kao proksi za ovaj indikator jeste jednostavno pitanje: koliko je imao/la godina osoba koja je posljednja umrla u Vašem domaćinstvu? Kalkulus je napravljen jednostavno za oba istraživanja na način da smo iskalkulisali prosječnu starost svih prijavljenih umrlih osoba u oba istraživanja u domaćinstvima koja smo anketirali (Grafikon 18). Razlika je veoma izražena, dakle, **osobe koje su u anketiranim domaćinstvima nedavno¹² umrle bile su u prosjeku starije skoro 5 godina u odnosu na referentni podatak iz 2016. godine.**

Grafikon 18. Prosječna starost umrlih u intervjuisanim RE domaćinstvima

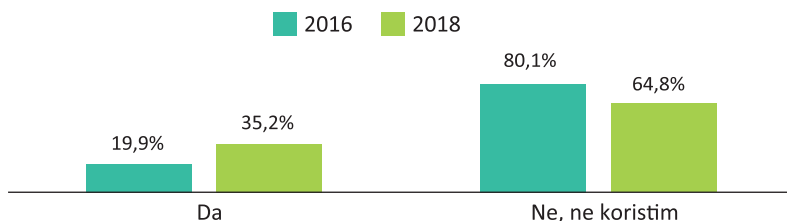

¹² Radi valjane estimacije, u ovom kalkulusu tretirali smo samo smrtno slučajevu u porodicama koje su se desili od 2014. do 2016. za uzorak iz 2016. godine (N=126), i od 2016. do 2018. za uzorak iz 2018. godine (N=123).

Socijalna zaštita i posebne mjere usmjerene na socijalnu pomoć i podršku RE

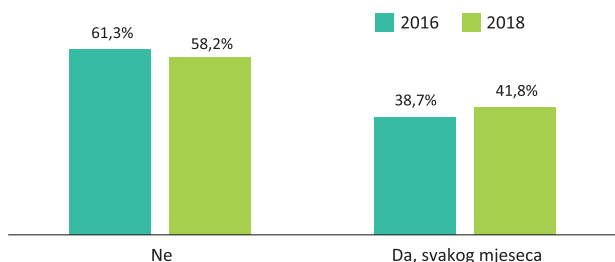
Mjere socijalne zaštite u Crnoj Gori su usmjerene na sve pojedince koji se nalaze u teškom materijalnom stanju ili stanju potrebe. Ove mjere, međutim, u najvećem stepenu koriste pojedinci koji pripadaju socijalno-depriviranim kategorijama. Osim toga, kada je o riječ o RE postoje mjere koje su posebno osmišljene i sprovode se upravo za pripadnike ove etničke skupine. U istraživanju smo identifikovali da li i u kojoj mjeri RE koriste različite oblike socijalne zaštite i ostalih oblika socijalne podrške koje država sprovodi sa ciljem poboljšanja njihovog ukupnog socijalnog položaja. Fokusirali smo se na ključne i najučestalije oblike socijalne podrške, a podatke smo po svakom indikatoru upoređivali sa istraživanjem koje je realizovano 2016. godine. Prvo pitanje bilo je korišćenje bilo kakve usluge ili pomoći Centra za socijalni rad (Grafikon 19). Podaci ukazuju da **dan danas značajno veći broj RE koristi usluge i/ili pomoć Centra za socijalni rad nego što je to bilo prije dvije godine.**

Grafikon 19. Da li koristite bilo koje usluge i/ili pomoć Centra za socijalni rad?

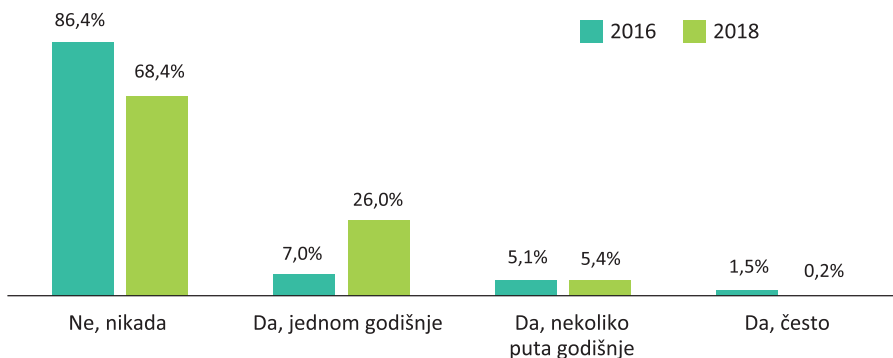
Međutim, broj onih koji dobijaju na mjesečnom nivou socijalnu pomoć (MOP) je danas na manje-više istom nivou kao što je to bio slučaj prije dvije godine (Grafikon 20).

Grafikon 20. Primaju socijalnu pomoć (MOP)

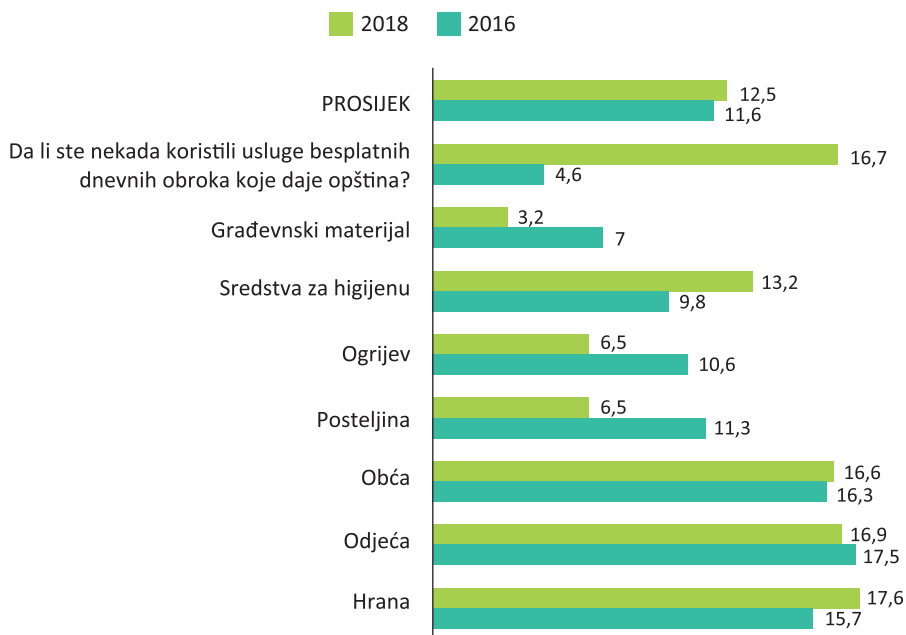
Kada je riječ o jednokratnoj novčanoj pomoći, **manji je danas broj onih koji nikada nisu primili jednokratnu novčanu pomoć u odnosu na referentni podatak iz 2016. godine** (Grafikon 21).

Grafikon 21. Primili jednokratnu novčanu pomoć u posljednje dvije godine

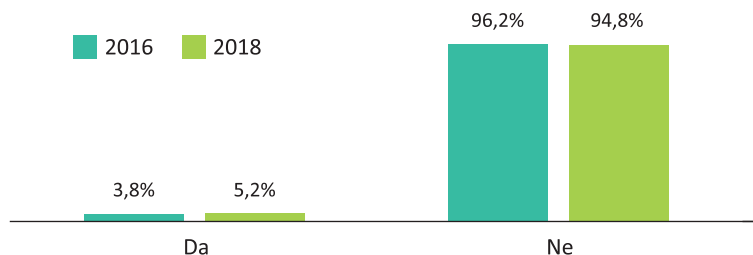
U Grafikonu 22 prikazani su podaci o procentu ispitanika koji koristi različite vrste direktne pomoći. Najprije, ako se uporede prosječne vrijednosti svih pomoći za referentne periode istraživanja, možemo uvidjeti da je **nivo dobijanja direktne pomoći u prosjeku na istom nivou danas kao što je to bio slučaj 2016. godine**. U nekim aspektima pomoći, međutim, možemo uočiti značajne razlike između dva referentna perioda. Najveću razliku mjerimo kada je riječ o uslugama besplatnih dnevnih obroka koje daje opština. Podaci ukazuju da je danas značajno veći broj RE korisnika ove usluge nego što je to bio slučaj prije dvije godine. Takođe, danas je veći broj RE koji su kao pomoć dobili sredstva za higijenu nego što je to bio slučaj 2016. godine. Sa druge strane, RE su u većoj mjeri dobijali građevinski materijal, ogrijev i posteljinu 2016. godine nego što je to slučaj u 2018. godini. U ostalim aspektima, mjerene vrijednosti su na sličnom nivou.

Grafikon 22. Dobijaju pomoć države u sljedećim oblicima – SUM često i povremeno %

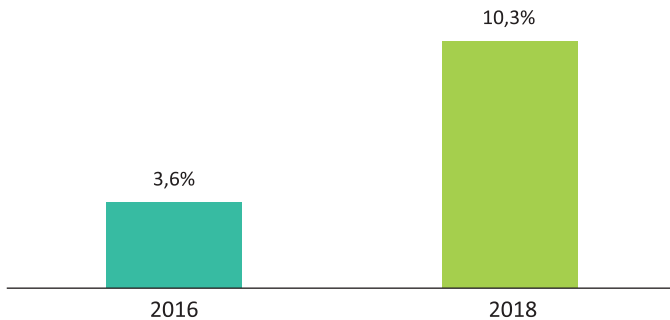
Imajući u vidu da su RE porodice disproportionalno opterećene brojem članova porodice koji imaju teško oštećeno zdravlje i/ili invaliditet, kao što smo ukazali u gore navedenim podacima, istraživanjima smo, takođe, utvrdili da li RE porodice primaju invalidninu (Grafikon 23). Podaci ukazuju da je tek **simbolično veći broj RE porodica koji dobijaju ovu vrstu pomoći danas, nego što je to bio slučaj 2016. godine.**

Grafikon 23. Da li neko u porodici prima invalidninu (novčanu pomoć za osobe oštećenog zdravlja)?

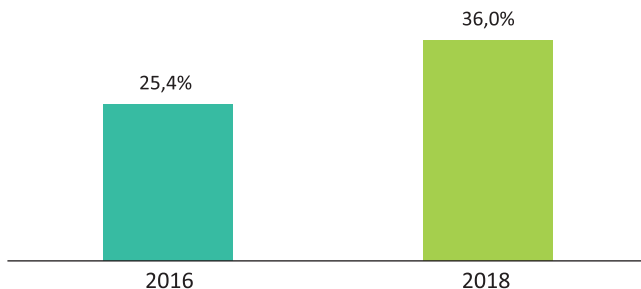
Nadalje, istraživanjem koje je realizovano 2016. godine identificirano je 5.6% djece sa posebnim potrebama u RE domaćinstvima, dok referentni procenat u istraživanju koje je obavljeno 2018. godine iznosi 4.8%. Stoga smo ovim istraživanjem, samo za porodice u kojima ima djece sa posebnim potrebama, utvrdili da li su ta djeca obuhvaćena posebnim programima države (Grafikon 24). Podaci ukazuju da je taj obuhvat svakako mali, međutim, **značajno je veći obuhvat RE djece sa posebnim potrebama u istraživanju iz 2018. godine u poređenju sa 2016. godinom.**

Grafikon 24. Da li je dijete sa specijalnim potrebama iz Vaše porodice obuhvaćeno posebnim programima države?

Kada je riječ o pomoći koja se tiče djece u domaćinstvu, jedno od pitanja bilo je i primanje dječijeg dodatka. Podaci ukazuju da je **dan danas značajno veći broj RE porodica koje primaju dječiji dodatak nego što je to bio slučaj u istraživanju prije dvije godine**¹³ (Grafikon 25).

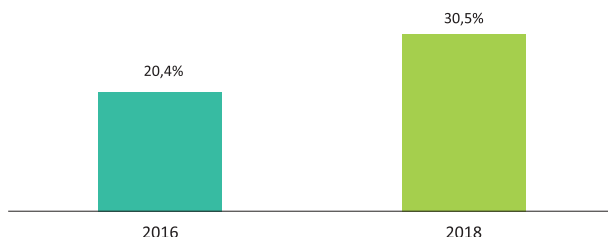
Grafikon 25. Primaju dječiji dodatak

¹³ U kalkulus su uključeni samo ispitanici u čijim domaćinstvima ima djece

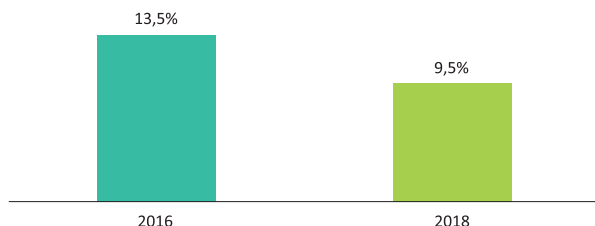
Takođe, utvrdili smo broj porodica koja imaju djecu, a koja dobijaju udžbenike i školski pribor (Grafikon 26). **Podaci ukazuju da je značajno veći broj RE porodica koje primaju ovu vrstu pomoći danas nego što je to bio slučaj prije dvije godine.**

Grafikon 26. Besplatno dobijaju udžbenike i školski pribor

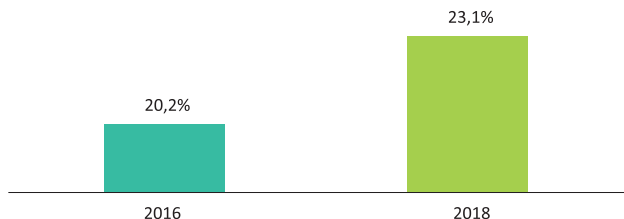
Dalje, kada je riječ o finansijskoj naknadi za porodilje, **manji je broj RE porodica koje su ostvarile ovu vrstu pomoći u odnosu na istraživanje koje je realizovano prije dvije godine.**

Grafikon 27. Da li su primili finansijsku naknadu za porodilje

Poklon paket za novorođenčce su, u nešto većem broju slučajeva dobile porodice 2018. godine, nego što je to bio slučaj 2016. godine (Grafikon 28).

Grafikon 28. Dobili su poklon paket za novorođenčce

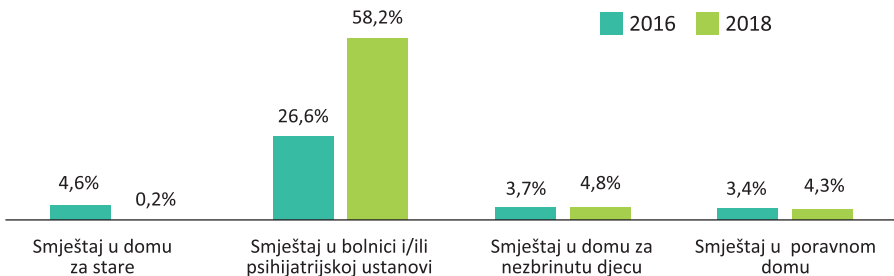
Stambeno pitanje je jedno od najosjetljivijih kada je riječ o RE porodicama, tačnije, veliki broj ovih porodica nema riješeno stambeno pitanje. Stoga je ovo aspekt koji je značajan sa stanovišta pomoći države, ali i ukupnog socijalnog statusa RE porodica. Istraživanje, međutim, ukazuje da je **danas manji broj RE porodica koje su dobile stan/objekat od opštine na privremeno korišćenje u odnosu na referentni broj porodica u 2016. godini** (Grafikon 29).

Grafikon 29. Dobili su od opštine neki stan/objekat na privremeno korišćenje

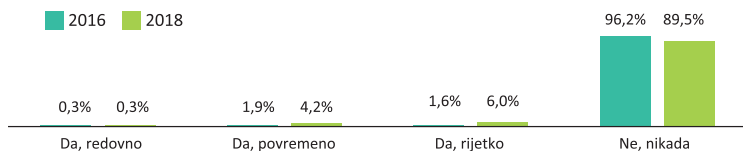
Kada je riječ o smještajima različitog tipa koji se može ostvariti, rezultati istraživanja ukazuju da su uglavnom **ova prava pripadnici RE nacionalnosti ostvarivali u manje-više istoj mjeri danas kao i prije dvije godine**. Izuzetak je, međutim, smještaj u bolnici i/ili psihijatrijskoj ustanovi. Podaci, naime, u ovom pogledu ukazuju da je **ovu vrstu smještaja mnogo veći broj RE koristio u 2018. nego što je to bio slučaj 2016. godine** (Grafikon 30).

Grafikon 30. Da li su koristili smještaj

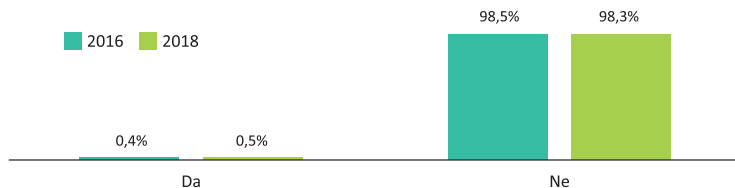
Simbolično je mali broj ispitanika danas, a i prije dvije godine koji su koristili pravo na besplatan odmor i rekreaciju (Grafikon 31).

Grafikon 31. Da li ste Vi ili neki član porodice nekada koristili pravo na besplatan odmor i rekreaciju?

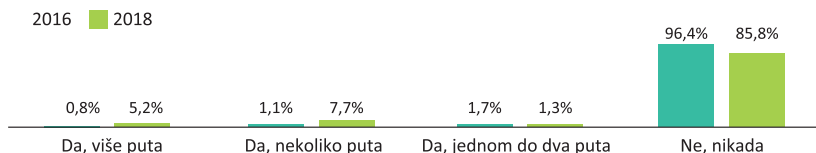
Problem nezaposlenosti je jedan od ključnih problema sa kojima se suočavaju pripadnici/e RE etničke zajednice, kao što smo i brojčano ukazali u podacima koji su iznijeti na početku ovog Izvještaja. Stoga su u okviru Strategije predviđene posebne mjere koje treba da povećaju stepen zaposlenosti RE. Jedna od mjera jeste i korišćenje sredstava koje daje Zavod za zapošljavanje u svrhu otpočinjanja vlastitog posla. Istraživanjem smo, međutim, utvrdili da **je i ranije, i danas jako mali broj RE koji su koristili ovu vrstu pomoći** (Grafikon 32).

Grafikon 32. Da li ste nekada od Zavoda za zapošljavanje dobili novac da se samozaposlite ili da počnete neki posao?

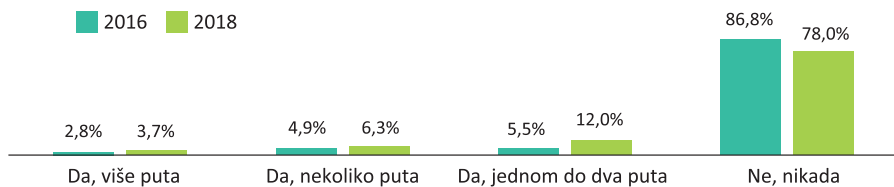
U okviru varijanse ispitanika koji imaju djecu u uzrastu za vrtić, iskalkulisali smo broj porodica koje su koristile novčanu pomoć za plaćanje vrtića (Grafikon 33). Rezultati ukazuju da je mali broj ispitanika koji su koristili ovu vrstu pomoći. Komparativno, međutim, **veći je broj RE porodica koje su koristili ovu vrstu pomoći danas nego što je to bio slučaj prije dvije godine.**

Grafikon 33. Da li ste nekada koristili novčanu pomoć za plaćanje vrtića Vašoj djeci?

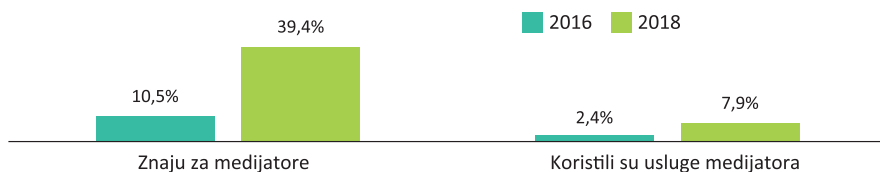
Podatak o tome da li su ispitanici radili privremene poslove na poziv neke od institucija prikazani su u Grafikonu 34. Podaci ukazuju da je danas **veći broj pripadnika RE zajednice koji su radili ove poslove rjeđe ili češće nego što je to bio slučaj prije dvije godine**, što je kumulativno rezultiralo značajnom razlikom između dva referentna perioda u broju onih koji nisu radili ove poslove. No, ne treba izgubiti iz vida podatak da u oba referentna perioda najveći broj RE nikada nije dobio poziv i radio neki od navedenih poslova.

Grafikon 34. Da li ste nekada radili privremeno na poziv opštine ili Zavoda za zapošljavanje (čišćenje, fizičke poslove, anketiranje i sl.)?

Praksa je pokazala da su medijatori za RE pitanja veoma važni za rješavanje konkretnih problema ove populacije. Strategija je, stoga, afirmisala RE medijatore u nekoliko oblasti. No, pitanje je u kojoj mjeri su RE informisani o medijatorima, njihovom poslu, te koliko često koriste usluge medijatora (grafikon 35). Rezultati ukazuju da **značajno veći broj RE populacije danas zna o medijatorima u odnosu na 2016. godinu dok je, takođe, progresivan trend identifikovan i kada je riječ o korišćenju usluga medijatora**.

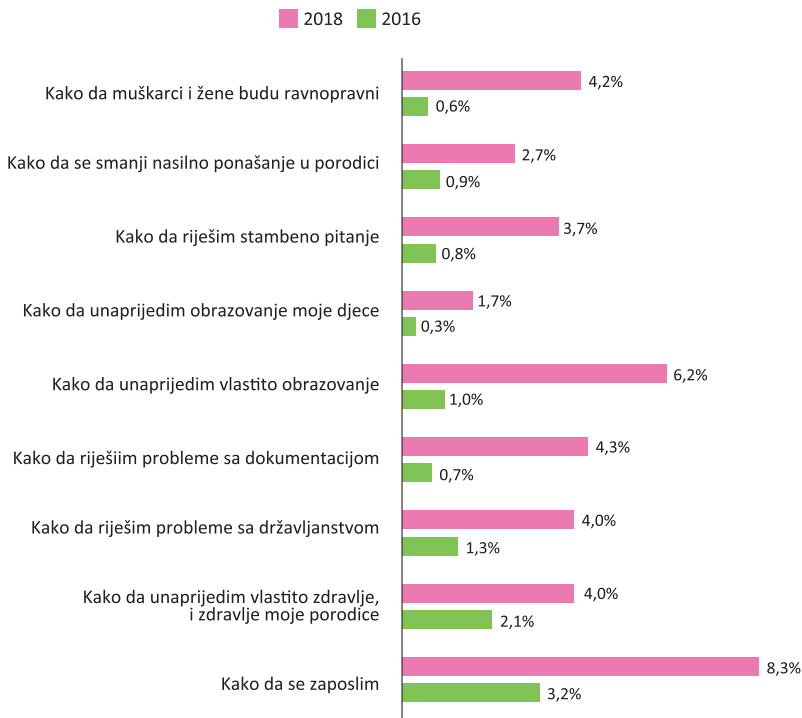
Grafikon 35. Da li znate šta je to medijator za RE pitanja i da li koristite njihove usluge?

Edukacija i usavršavanja

Jedna od ključnih procjena poslodavaca (CEDEM, 2018) kada je riječ o problemima otežanog zapošljavanja RE jeste da su pripadnici ove etničke zajednice u prosjeku nižeg obrazovanja, te da imaju nedostatak stručnih znanja i kvalifikacija koje su im potrebne na tržištu rada. Takođe, i u drugim oblastima života, postoji problem nedostatka znanja i stručnih vještina. Stoga je Strategijom predviđeno da različiti akteri realizuju čitav niz edukacija, treninga i usavršavanja u cilju jačanja kapaciteta RE. U ovom istraživanju, baš kao i 2016. godine, pokušali smo utvrditi u kojim oblastima i u kojoj mjeri su RE učestvovali na edukacijama i usavršavanjima različitog tipa. Rezultati mjerenja za oba referentna perioda prikazani su u Grafikonu 36. Podaci nedvosmisleno ukazuju da je **značajno veći broj ispitanika u ovogodišnjem uzorku pohađao različita usavršavanja i stručne obuke nego što je to bio slučaj 2016. godine**. Međutim, procentualno, ukupan broj RE koji je učestvovao u obukama je i dalje relativno mali.

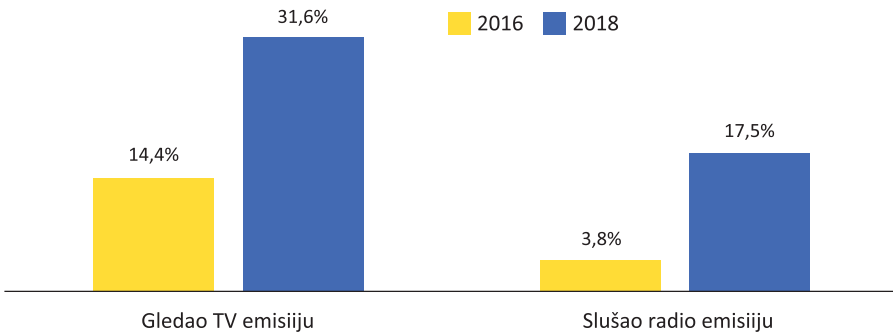
Grafikon 36. Pohađali su edukacije:

Mediji i promocija RE

U posljednjem segmentu istraživanja postavili smo dva pitanja koja se tiču praćenja programa na televiziji i radiju, a koji su sadržajno pripremljeni za promociju RE naroda i kulture. Željeli smo da utvrdimo da li i u kojoj mjeri pripadnici/e RE etničke zajednice gledaju/slušaju ove emisije. Ovo je značajno usljed činjenice da je promocija RE kulture i zajednice sastavni dio Strategije, sa ciljem da se ti sadržaji učine dostupnim RE, kao i sa ciljem promocije njihove kulture uopšte (Grafikon 37). Rezultati ukazuju da su 2018. godine **pripadnici RE zajednice u značajno većoj mjeri pratili sadržaje na televiziji i radiju koji su bili posvećeni RE pitanjima, njihovoj kulturi i zajednici nego što je to bio slučaj prije dvije godine.**

Grafikon 37. Gledali/slušali emisije o RE

Ključni analitički nalazi istraživanja

Ključni zaključak ovog istraživanja je nalaz da gotovo u svim oblastima mjerimo progresivne trendove u prethodne dvije godine, tačnije, od trenutka kada je nova Strategija za inkluziju RE počela da se implementira. Dakle, nema sumnje da se zbog Strategije ili usljed nekih drugih razloga, **u posljednje dvije godine poboljšao ukupan položaj RE populacije u Crnoj Gori. Napredak nije impresivan, ali jeste evidentan.** Drugim riječima, **još uvijek su problemi koji opterećuju pripadnike RE zajednice veoma izraženi** i još uvijek je veoma izražena razlika između RE populacije i pripadnika većinske zajednice. Dakle, napredak koji mjerimo u prethodne dvije godine se mora dinamično nastaviti, kako bi inkluzija kao cilj mogla da se ostvari u godinama koje dolaze. U narednim redovima izdvajamo ključne analitičke nalaze istraživanja:

- Step en ukupne formalne zaposlenosti RE se nije poboljšao u posljednje dvije godine;
- Step en ukupne zaposlenosti žena u RE populaciji značajno je niži u odnosu na muškarce;
- Manji je broj RE koji živi u segregiranim naseljima danas nego što je to bio slučaj prije dvije godine;
- RE danas bolje poznaju i koriste crnogorski jezik nego što je to bilo 2016. godine;
- Pohađanje vrtića i osnovnih škola RE djece danas je na višem nivou nego prije dvije godine, dok u slučaju srednjih škola bilježimo negativan trend;
- Materijalni status RE je na nešto višem nivou danas nego što je to bilo prije dvije godine;
- Kada je riječ o upisu RE djece u matične knjige rođenih, u posljednje dvije godine je napravljen značajan napredak;
- RE danas posjeduju potrebnu dokumentaciju u većoj mjeri nego prije dvije godine. Poseban napredak u ovom smislu je ostvaren u odnosu na RE izbjeglice iz susjednih država;
- Svi indikatori zdravstvenog stanja RE ukazuju da je u ovom pogledu napravljen progres u prethodne dvije godine;
- RE porodice u većoj mjeri koriste usluge Centra za socijalni rad, nego što je bio slučaj 2016. godine;
- Primanje socijalne pomoći (MOP) je nepromijenjeno u posljednje dvije

godine, dok jednokratnu novčanu pomoć RE danas primaju nešto češće nego prije dvije godine;

- Nivo dobijanja direktne pomoći (hrana, ogrijev, odjeća, obuća, itd.) je danas na sličnom nivou kao i 2016. godine. Razlika je, međutim, u tome što usluge besplatnih dnevnih obroka pripadnici RE populacije danas koriste mnogo češće nego što je to bio slučaj prije dvije godine;
- Simbolično je veći broj RE porodica koje dobijaju invalidninu danas, nego što je to bio slučaj 2016. godine;
- Veći je broj RE djece sa posebnim potrebama koji je obuhvaćen nekim od programa države danas nego prije dvije godine;
- RE porodice sa djecom češće primaju dječiji dodatak danas nego što je to bio slučaj 2016. godine;
- U prethodne dvije godine povećao se broj RE porodica sa djecom koje dobijaju besplatne udžbenike i školski pribor;
- Poklon paket za novorođenče je dobio manji broj porodica danas nego prije dvije godine, ali je veći broj porodica koje su dobile finansijsku naknadu za novorođenče;
- U posljednje dvije godine smanjio se broj porodica koje su dobile stan/objekat od opštine na privremeno korišćenje;
- Različite vrste smještaja koje nudi država, RE danas koriste na istom nivou kao i 2016. godine. Izuzetak je smještaj u bolnici ili psihijatrijskoj ustanovi, gdje bilježimo značajan rast u prethodne dvije godine;
- Jako je mali i nepromijenjen broj RE koji koristi pravo na besplatan odmor i rekreaciju;
- Mali i gotovo nepromijenjen broj RE koristi sredstva Zavoda za zapošljavanje koja se dodjeljuju za samozapošljavanje;
- Novčanu pomoć za plaćanje vrtića koristi mali broj RE porodica. Ovaj broj je, međutim, ipak, povećan u posljednje dvije godine;
- Nešto je veći broj RE danas nego prije dvije godine, a koji su na poziv opštine ili Zavoda za zapošljavanje radili privremene poslove. Međutim, treba imati u vidu da je ukupan broj onih koji su radili ove poslove i dalje suštinski mali;
- Značajno se, u posljednje dvije godine, povećao broj RE koji znaju za postojanje i ulogu RE medijatora, a takođe, veći broj RE koristi usluge medijacije danas nego što je to bio slučaj prije dvije godine;

- S obzirom na itekako pozitivnu ocjenu rada i uloge medijatori, odnosno saradnika u socijalnoj inkluziji RE u oblasti obrazovanja i zdravstva, javlja se jasna potreba za sistematizacijom medijatora za zapošljavanje i socijalnu zaštitu;
- Mali je broj RE koji je obuhvaćen različitim oblicima obuka, treninga i stručnih usavršavanja. Ovaj broj je, međutim, danas komparativno veći nego 2016. godine;
- Pripadnici RE zajednice su u značajno većoj mjeri pratili sadržaje na televiziji i radiju koji su bili posvećeni RE pitanjima, njihovoj kulturi i zajednici nego što je to bio slučaj prije dvije godine.

